

El Montgrí i les Medes a l'edat mitjana

Xavier Soldevila i Temporal

Llicenciat en Geografia i Història per la UdG, diplomat en Teologia per l'Institut de Teologia de Girona i professor d'ensenyament secundari.

Una primera ullada al Montgrí i al seu estudi

Introducció

Ningú no dubta que la imatge del massís del Montgrí i de les illes Medes constitueix un element fonamental i imprescindible del paisatge empordanès. També està clar que, al llarg de la història, la importància d'aquesta imatge no va variar i que, per tant, va jugar un paper essencial en la percepció que moltes generacions van tenir del seu entorn més immediat. Això no vol dir, però, que el Montgrí i les Medes sempre fossin exactament igual. Dit d'una altra manera, al llarg dels segles, les característiques naturals del massís i de les illes, el grau de la presència i la intervenció humana i la seva importància socioeconòmica i política varen anar canviant. Aquest treball proposa, precisament, estudiar quina va ser la realitat del massís del Montgrí i de les illes Medes durant els segles medievals.

Presentació del treball i de les fonts emprades

Les fonts de les quals parteix el treball són essencialment documents escrits, és a dir, material procedent de diferents arxius històrics i, en una mesura molt menor, estudis bibliogràfics, alguns publicats i altres inèdits.

Les fonts arxivístiques emprades són de naturalesa diversa, però sobretot corresponen a dues tipologies bàsiques. D'una banda, es tracta dels registres notariais –llibres on els notaris medievals anotaven un resum de tots els contractes de què donaven fe– i, de l'altra, dels capbreus senyoriais, és a dir, els documents on la noblesa feudal feia reconèixer als seus sotmesos els drets i les possessions que estaven sota l'autoritat senyorial. Els quadres 1 i 2 mostren la distribució geogràfica i cronològica d'una i altra font, així com el seu volum.

A més, és possible comptar amb altres tipus de fonts d'on, de tant en tant, es poden espigolar referències al Montgrí o a les Medes. Així,

algunes notícies provenen de les visites pastorals –registres on els funcionaris episcopals feien constar l'estat de les parròquies del bisbat–, els llibres de cúria –llibres on s'anotaven les actuacions dels tribunals medievals– i, finalment, la correspondència emesa per personalitats importants com el bisbe de Girona o els reis d'Aragó. Totes aquestes fonts provenen bàsicament de tres arxius: l'Arxiu Històric de Girona (AHG), l'Arxiu Diocesà de la mateixa ciutat (ADG) i l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la ciutat de Barcelona (ACA). Puntualment, a més, s'ha emprat algun document dels arxius històrics municipals de Torroella de Montgrí (AHMTM), Sant Feliu de Guíxols (AHMSFG) i de Castelló d'Empúries (AHMCE).

Quadre 1. Registres notarials de Torroella de Montgrí i Ullà, 1200-1500.

Anys	Torroella de M.	Ullà
1298-1350	14	2
1351-1400	19	21
1401-1450	35	23
1451-1500	17	4
TOTAL	85	50

Quadre 2. Capbreus senyorials de la zona del Montgrí i de les Medes, 1300-1500.

Senyor	Lloc	Anys	Quantitat de confessions
Rei d'Aragó	Torroella M.	1322	62
Abat d'Amer	Torroella M.	1327	64
Prior d'Ullà	Bellcaire	1334	34
Bisbe de Girona	Ullà	1337-9	262
Rei d'Aragó	Torroella M.	1371	215
Abat d'Amer	Torroella M.	1410	30
Prior d'Ullà	Bellcaire	1426	30
Rei d'Aragó	Torroella M.	1440-1	224
Dalmau de Rocabertí	Bellcaire	1444	26

Les fonts arxivístiques acabades de presentar es completen amb dos documents particulars que, fins un cert punt, poden ser considerats d'excepcionals. Es tracta, en primer lloc, d'un llibre manuscrit de l'any 1672 conservat a l'Arxiu Municipal torroellenc anomenat *Llibre de la Verge, Reyna y Martyr Santa Catharina Alexandrina, y de sa Santa Casa en la montanya de Montgrí, y en la vall de aquella dita Font*

Aribosa, construïda en el qual l'autor, de nom Andreu Sàbat, glossava la història de l'ermita de Santa Caterina del Montgrí i els miracles de la santa, i que conté la primera descripció del massís del Montgrí i de les illes Medes. I, en segon lloc, a l'Arxiu Històric de Girona es custodien un seguit de mapes de Bellcaire realitzats per un clergue el segle XVIII, a partir de diferents capbreus –alguns avui perduts– del segle XIV¹. Aquests mapes, més enllà de la major o menor precisió amb què estan fets, són de gran interès perquè identifiquen i ajuden a localitzar els elements paisatgístics –veïnats, cases o camins– d'origen medieval dels quals avui s'ha perdut el record, però que fa tres-cents anys encara eren ben vius per a la gent de la contrada.

El medi natural del Montgrí a l'edat mitjana

El punt anterior ha deixat clar que –sense recórrer ni a l'arqueologia ni a ciències com l'antracologia o la pal·linologia– l'única via per aproximar-nos al medi natural del Montgrí els segles medievals són els documents escrits. Aquesta documentació és relativament rica en referències a les condicions físiques que definien al massís, bé perquè les esmenta de manera directa, bé perquè els topònims que recull, en ocasions, permeten d'ubicar les referències medievals en l'entorn actual. Partint d'aquesta base, es poden destil·lar dos elements bàsics que definien la geografia física del massís els segles centrals de l'edat mitjana: un relleu feréstec i accidentat, d'una banda, i una extensa superfície boscosa, de l'altra.

Un medi accidentat

Afirmar que l'entorn natural del Montgrí a l'edat mitjana era feréstec i trencat pot semblar una obvietat perquè, de fet, segueix essent-ho actualment. La documentació medieval, però, en dóna fe i, sobretot, dóna testimoni dels noms que identificaven aquesta geografia accidentada. D'entrada, està clar, cal destacar els cims del massís: el puig pròpiament dit del Montgrí, i molts d'altres com el Montplà, el cim de Rocamaura, el puig Arnau, el puig Borrell, el puig de la Calç, el puig Calvell, el puig de la Guilla, el puig Molar, el puig Paradell, el puig Pedrós, el puig Teuler o el puig de na Ullana, tots torroellencs; el puig Oriol a Ullà o el Pujol a Bellcaire. De tant en tant, s'esmentaven les parts d'aquests turons: la costa i el peu del Montgrí, el marge Gros o de Rocamaura o les Costes d'Ullà. Entremig dels puigs i de les carenes, i definint les vies de comunicació que travessaven el massís, les fonts enumeren diversos colls: el coll de la Batallada, el coll d'Empúries, el coll del Montplà, el coll del Mostinyà, el coll de Malrich,

el coll de Gailà, el coll de Robau, el coll de Serra, tots a Torroella de Montgrí, i el coll d'Ullà –a ponent del mateix cim del Montgrí i marcant el terme entre les parròquies torroellenca i ullanenca–. Les comes de dalt dels cims són evocades amb topònims com les comes d'en Figueró i d'en Negre, a Torroella de Montgrí, i les comes de n'Amat, d'en Bofill i d'en Seguer Vell, a Bellcaire, i la Comella, a una i altra parròquia. De valls, a banda d'una Vall múltiplesment esmentada i corresponent a l'actual vall de Santa Caterina, es documenta la Vallcella i la Vall-Llobera, i de planes, tan sols ens ha pervingut el record de l'anomenada plana de ses Aradures. Totes les valls eren –igual que ho són actualment– travessades per recs i torrents, tots de règim mediterrani i, per tant, irregular. Pel coll d'Ullà hi baixava el rec de la Bruguera; al lloc dit Comtal o Torralba, prop del puig Calvell, hi fluïen el torrent d'en Gualta i el rec Madral, que també passava per la partida del Gailà. Malgrat el seu caràcter sec i eixut, al Montgrí tampoc hi mancaven fonts; la font de la Pineda i la font Herbosa i topònims com Fontanelles en són alguns exemples. I, finalment, cal tenir present que algunes zones del massís –com també en l'actualitat– estaven ocupades per sorres i dunes. Als mapes de Bellcaire del segle XVIII a orient de la torre Ferrana –que ocupa l'antic emplaçament del veïnat de l'Aragall– a la zona encara avui coneguda com les Dunes, s'hi anotava que “Per esta linea de punts arriban las Arenas que per esta part passen” i, pròpiament medieval, és la referència a una “terra arenosa” que el 1371 es trobava a coll d'Empúries². A banda d'aquests components més o menys genèrics del medi físic, hi ha notícies sobre punts singulars que, per una o altra raó, la toponímia individualitzava de forma particular, en ocasions amb noms evocadors: la roca dita Salt d'Euga, la terra dita Esquena d'Ases, la roca d'Amont o la pedra dita Pediculosa.

El Montgrí,
ahir i avui un
territori feréstec
(Foto Can
Quintana)

Una muntanya plena de boscos

La segona qüestió que les fonts escrites medievals permeten concloure sobre el medi físic del Montgrí és la importància i l'extensió dels boscos que el cobrien. En efecte, i a diferència de l'actualitat, àmplies zones del massís del Montgrí a l'edat mitjana estaven cobertes de boscos. És impossible tant avaluar la seva superfície com cartografiar-ne la seva distribució amb precisió tot i que poden aportar-se alguns testimonis significatius. De cinquanta-tres llocs que els registres notariais de Torroella de Montgrí i Ullà situen entre 1298 i 1347 al Montgrí, en una dotzena d'ells hi havia boscos i, en ocasions, fins i tot els termes 'muntanya' i 'bosc' semblaven intercanviables. Així el 1322 era establerta una terra a la "muntanya o bosc" de Belcaire i el 1369 es venia un erm a la Vall que afrontava "en el bosc o muntanya"³. Tampoc hi ha massa indicis documentals per saber quines espècies formaven els boscos del Montgrí, però un parell d'indicacions toponímiques –un paratge anomenat l'Auleda a Belcaire i la font de la Pineda a Torroella de Montgrí– evoquen la presència d'alzines i pins. No a tot arreu, certament, hi havia boscos i, de fet, al capítol 2 s'evidencia com la superfície forestal del massís va patir durant tota l'edat mitjana una erosió permanent per part de l'home. Clapers com els d'en Domènec o d'en Capmany, ambdós a Torroella de Montgrí, parlen de zones on potser antigament hi havia hagut arbres, però on al segle XIV ja no n'hi havia. Algun esment aïllat indica l'existència de garrigues –com les que el 1440 hi havia al Montplà⁴– i la toponímia –puig de la Palma o Llentiscar– torna a ser d'ajuda per concloure la presència al Montgrí de palmes i llentiscle. Pel que fa a les herbes, res no diu la documentació medieval –fora del topònim ullanenc del Fonollar–, però Andreu Sàbat al segle XVII ja s'ufanava que al massís "per raho de la sequedat de la muntanya, y tambe del rosio del mar, trobaran en dita muntanya falgarina, dauradella, romero o romani ab abundancia" i, per tant, res no obsta per suposar que aquestes plantes ja fossin al Montgrí a l'edat mitjana.

Tots aquests vegetals –arbres, arbustos i herbes– podien encendre's i alimentar els incendis de la muntanya. Així, en algun moment de la darrena dècada del segle XIV sembla que es documenta el primer incendi del Montgrí: l'any 1391 un torroellenc era acusat perquè "fa uns dos anys, amb alguns altres, va encendre foc a la muntanya, per raó del qual foc, dita muntanya va ser cremada i fins i tot una casa d'Arnau Bonfill, per raó de la força del dit foc, i quasi va quedar derruïda"⁵.

Toponímia del massís del Montgrí a l'edat mitjana

L'enyorat Joan Coromines afirmava que la toponímia és l'arxiu més antic de la història i, més recentment, Elvis Mallorquí ha escrit que el topònim "és un punt de trobada entre la lingüística, la geografia i la història"⁶. És amb aquestes invocacions i amb la finalitat d'ajudar a contextualitzar millor les notícies presentades als capítols que segueixen que a continuació es sistematitzen tots els noms de lloc localitzats al Montgrí. La presentació es fa en dos quadres segons si els topònims són ubicables o no i, en el primer cas, la numeració correspon a les localitzacions del mapa 1. Cada topònim⁷, a més, indica si es localitza a Torroella de Montgrí (TM), Ullà (U) o Bellcaire (B), amb una quasi extravagant referència a un lloc situat a la parròquia d'Empúries (E).

Quadre 3. Topònims del massís del Montgrí aproximadament localitzables.

Num.	Nom	Primera referència
1	Aragall (B)	<i>Liber Feudorum Maior</i> , 707 (1115-1164)
2	Basses d'en Torró (TM)	AHG, Not.TM559 (5-II-1345)
3	Rec de la Bruguera (TM)	AHG, Not.TM558 (23-II-1315)
4	Cala Pedrosa (TM)	ACA, BG.171 (29-VII-1370)
5	Camí al coll d'Empúries (TM)	ACA, BG.171 (1-VIII-1371)
6	Camí al coll de Gailà (TM)	ACA, BG.171 (4-IX-1371)
7	Camí des Cros (TM)	AHG, Not.TM554 (11-XII-1304)
8	Camí del Mar (TM)	ACA, BG.171 (5-VIII-1371)
9	Camí del Marge Gros (TM)	ACA, BG.171 (17-VIII-1371)
10	Camí del Mostinyà (TM)	ACA, Mon.Amer, perg.236 (13-III-1327)
11	Camp dels Pruners (TM)	ACA, Mon.Amer, perg.236 (13-III-1327)
12	Camí de serra Monegal (TM)	ACA, Mon.Amer, perg.236 (13-III-1327)
13	Camp d'en Salendí (TM)	AHG, Not.TM555 (31-V-1305)
14	Coll del Montplà (TM)	ACA, BG.171 (19-VIII-1371)
15	Coll del Mostinyà (TM)	AHG, Not.TM563 (26-VII-1327)
16	Coll d'Ullà (TM-U)	AHG, Not.TM554 (20-XII-1304)
17	Coma d'en Negre (TM)	ACA, BG.171 (1-IX-1371)
18	Costa del Montgrí (TM)	AHG, Not.TM1 (31-VII-1298)
19	Comella (B)	AHG, Not.TM569 (19-VIII-1345)
20	Esquena d'Ases (TM)	ACA, BG.171 (1-IX-1371)
21	Font Erbosa (TM)	ACA, BG.171 (3-VIII-1371)

Num.	Nom	Primera referència
22	Font de la Pineda (TM)	ACA, BG.171 (3-VIII-1371)
23	Fornells (TM)	ACA, BG.171 (3-VIII-1371)
24	Lladró (TM)	AHG, Not.TM561 (3-XII-1341)
25	Llentisclar (TM)	AHG, Not.TM561 (9-V-1325)
26	Miradones	ADG, Man.TM1 (10-I-1334)
27	Montgrí (TM)	AHG, Not.TM556 (27-IV-1310)
28	Montplà (TM)	AHG, Not.TM554 (11-XII-1298)
29	Mostinyà (TM)	AHG, Not.TM554 (11-XII-1304)
30	Ovellaria (B)	AHG, Not.TM1 (8-IV-1298)
31	Palau (B)	<i>Rationes Decimarum</i> , 1279
32	Peu de Montgrí (TM)	AHG, Not.TM561 (2-III-1326)
33	Pedra Fita (U)	ADG, Cart.Carl.9 (17-IV-881)
34	Pedra Pediculosa (TM)	ACA, Mon.Amer, perg.237 (12-III-1327)
35	Pedrera (U)	AHG, Not.U230 (16-VI-1337)
36	Puig Arnau (TM)	AHG, Not.TM554 (17-XII-1304)
37	Puig des Far (E)	AHG, Not.TM574 (28-III-1362)
38	Puig Molar (TM)	ACA, BG.171 (5-VIII-1371)
39	Puig del Montgrí (TM)	AHG, Not.TM554 (6-IV-1305)
40	Puig de la Palma	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
41	<i>Purtos</i> (U)	ADG, Cart.Carl.9 (17-V-881)
42	Ramal (TM)	ACA, BG.180 (17-XI-1440)
43	Rec Madral (TM)	ACA, BG.171 (4-IX-1371)
44	Roca d'Amont	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
45	Rocalavera (TM)	ACA, BG.171 (3-VIII-1371)
46	Rocamaura (TM)	AHG, Not.TM2 (22-VI-1312)
47	Salt de l'Euga (TM)	ACA, BG.171 (1-IX-1371)
48	Sant Pere (TM)	ADG, Dipl.Amer.46 (27-I-1188)
49	Santa Caterina (TM)	<i>Llibre de la gloriosa...</i> 1392
50	Santa Maria (TM)	ADG, Dipl.Amer.46 (27-I-1188)
51	Serra (TM)	AHG, Not.TM554 (8-VIII-1304)
52	Serra Monegal (TM)	ACA, Mon.Amer, perg.237 (14-III-1327)
53	Sobrestany (B)	AHG, Not.TM1 (8-IV-1298)
54	Vall (TM)	AHG, Not.TM555 (31-V-1305)

Quadre 4. Topònims del massís del Montgrí no localitzables.

Nom	Primera referència
Alp (TM)	AHG, Not.TM557 (9-XI-1313)
Alp Llong (TM)	AHG, Not.TM567 (27-VI-1341)
Plana de ses Aradures (TM)	ACA, BG.171 (7-VIII-1371)
Ses Arenes (B)	ADG, Man.TM (24-IX-1333)
Auleda (B)	ACA, BG.171 (11-IX-1371)
Bruguera (TM)	ACA, BG.171 (29-VII-1371)
Bruguera (U)	AHG, Not.U230 (10-IV-1337)
Sa Cabrida (B)	ACA, BG.171 (14-IX-1371)
Cadrós (B)	ACA, BG.171 (30-X-1371)
Camí a la muntanya (TM)	ACA, BG.171 (14-VIII-1371)
Camí a la Vall-Llobera (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Camp d'en Blanc (TM)	AHG, Not.TM555 (28-VI-1305)
Camp Llarg (TM)	AHG, Not.TM561 (3-III-1326)
Cantallops (B)	AHG, Not.TM569 (19-VIII-1347)
Caranybés (TM)	AHG, Not.TM558 (30-V-1314)
Claper d'en Capmany (TM)	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
Claper d'en Domènec (TM)	AHG, Not.TM561 (27-VI-1341)
Clota (B)	ACA, BG.171 (11-IX-1371)
Clota del puig Pedrós (TM)	AHG, Not.TM554 (15-IV-1314)
Coll de la Batallada (TM)	ACA, BG.171 (26-VIII-1371)
Coll d'Empúries (TM)	AHG, Not.U167 (5-VII-1309)
Coll de Malrich (TM)	ACA, BG.165 (13-III-1322)
Coll (B)	AHG, Not.TM564 (17-VI-1332)
Coll de Robau (TM)	AHG, Not.TM1 (31-VII-1298)
Coll de Serra (TM)	AHG, Not.TM554 (11-XI-1304)
Coma de n'Amat (B)	AHG, Not.TM554 (5-II-1304)
Coma d'en Bofill (B)	AHG, Not.TM561 (6-XII-1341)
Coma del puig Pedrós (B)	ACA, BG.171 (14-IX-1371)
Coma d'en Seguer Vell (B)	AHG, Not.TM1 (15-IV-1298)
Comella (TM)	ACA, BG.171 (4-IX-1371)
Comtal (TM)	ACA, BG.171 (5-VIII-1371)
Costa (TM)	AHG, Not.TM561 (18-III-1326)

Nom	Primera referència
Costes (U)	AHG, Not.TM564 (16-II-1328)
Fonollar (U)	AHG, Not.U230 (13-V-1339)
Fontanelles (TM)	AHG, Not.TM561 (20-I-1326)
Fornada (B)	ACA, BG.171 (14-IX-1371)
Gordiola (TM)	ACA, BG.171 (1-VIII-1371)
Malloles (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Sa Màniga (B)	ACA, BG.171 (15-IX-1371)
Merdó (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Muntanya d'Avall (B)	AHG, Not.TM564 (29-IX-1331)
Oliveres d'en Vidal (TM)	AHG, Not.TM555 (2-XI-1305)
Ses Planes (TM)	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
Ses Planes (B)	ACA, BG.171 (14-IX-1371)
Ses Peres del Castell (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Pou d'Amont (TM)	ACA, BG.171 (5-VIII-1371)
Puig (TM)	AHG, Not.TM554 (19-X-1304)
Puig de la Calç (TM)	AHG, Not.U169 (3-VIII-1322)
Puig Calvell (TM)	AHG, Not.TM567 (8-XII-1341)
Puig de Guilla (TM)	ACA, BG.171 (7-IX-1371)
Puig Oriol (U)	AHG, Not.U230 (21-V-1339)
Puig de na Pelegrinals (TM)	ACA, BG.180 (1440)
Puig Paradell (TM)	AHG, Not.TM561 (29-XII-1325)
Puig Pedrós (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Puig Teuler (TM)	AHG, Not.U167 (8-II-1309)
Puig de na Ullana (TM)	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
Pujol (B)	ACA, BG.171 (15-IX-1371)
Rec de Guimena (TM)	ACA, BG.171 (29-VIII-1371)
Salada (U)	AHG, Not.TM564 (7-X-1330)
Terralba (TM)	ACA, BG.171 (1-IX-1371)
Torrent d'en Gualta (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Vall-Llobera (TM)	AHG, Not.554 (30-VIII-1304)
Vallcella (TM)	AHG, Not.TM564 (3-VIII-1332)
Vilarnosa (TM)	ACA, BG.171 (10-VIII-1371)
Vinya de sa Muntanya (B)	ACA, BG.171 (14-IX-1371)

---

¹ AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol.26

² AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol.26, plànol 9 i ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Pere Romanyà (27-VIII-1371)

³ AHG, Notarial, Ullà, vol.169 (13-IX-1322) i vol.583 (4-VI-1369)

⁴ Una capbreuació situa una vinya al Montplà o Garrigues a ACA, Batllia General, vol.180 (17-XI-1440)

⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.585 (16-III-1391)

⁶ Elvis MALLORQUÍ, *Paisatge i història de Sant Mateu del Montnegre. Els noms de lloc d'una parròquia de les Gavarres*. Girona, 2003

⁷ Sempre que ho recull la documentació, es respecta la forma salada dels articles.

Poblament i economia: els homes i la seva supervivència

Introducció

La realitat del Montgrí durant els segles medievals va més enllà de la descripció del seu entorn natural perquè, a més, cal tenir-hi en compte la presència i l'activitat humanes. És ben sabut que l'actuació dels homes al massís es remunta a la prehistòria. A l'edat mitjana, per tant, ja no era cap novetat. N'és un indicatiu la gran quantitat de topònims que ja als segles XIII i XIV anaven associats a noms de persona. Amb tot, cal analitzar quines manifestacions prenia aquesta humanització medieval del territori i com definia el paisatge. Això significa, sobretot, resseguir dos grans blocs temàtics: la xarxa de poblament i les activitats econòmiques.

La xarxa de poblament

Els homes de l'edat mitjana no només s'acostaven i s'enfilaven al Montgrí per aprofitar-ne els recursos, sinó que molts d'ells hi residien de forma permanent. El poblament humà al Montgrí medieval s'articulava a partir de dos components bàsics: d'una banda, petits veïnats o llogarrets que aplegaven un grapat de cases o albergs més o menys propers i, d'altra, habitatges aïllats que, majoritàriament, eren designats com a cortals. La identificació i la ubicació d'uns i altres unitats de poblament presenta alguns problemes. En primer lloc, la impossibilitat, esmentada al punt anterior, d'identificar amb precisió alguns topònims, priva de cartografiar determinats cortals. En segon lloc, i sobretot, la distinció entre veïnats de cases poc o molt pròximes i els cortals aïllats no sempre és clara perquè la ubicació de diversos habitatges en un mateix indret no necessàriament implicava que formessin una unitat urbanística mínimament articulada. Només quan aquesta articulació és evident –és a dir, quan una casa afrontava amb una altra o només les separava un camí o un pati– es dona per fet que es tracta d'un veïnat més o menys compacte i no d'habitatges aïllats.

Els veïnats agrupats: Sobrestany i l'Aragall

Amb aquests benentesos, és possible concloure que al nord del massís hi havia els veïnats¹ de Sobrestany i de l'Aragall, formats per unes quantes cases –segurament més nombroses en el primer que en el segon– i encaixats entre els primers contraforts del Montgrí i l'estany de Bellcaire –actualment eixut. El caràcter agrupat d'aquests veïnats està fora de dubte. El 1298 un home declarava tenir un farraginar –peça de conreu intensiu habitualment situat a tocar dels habitatges–

“dins del veïnat de l’Aragall” que afrontava a orient amb el carrer públic i per les altres bandes “amb l’alberg de Berenguer Estany”; el 1325 una dona es venia un pati del seu alberg de l’Aragall que afrontava “a orient amb un pati o casal de Francesc Gerald, al sud amb l’alberg d’Arnau Ferran, a occident amb la via pública i al nord amb l’alberg de Ramon Bernat”, i el 1341 una altra venda esmentava un pati d’un alberg a l’Aragall que tocava “a orient amb el pati o casal de Francesc Gerald, al sud amb l’alberg d’Arnau Ferran i al nord amb l’alberg de Ramon Bernat”². Pel que fa a Sobrestany, el 1312 una dona hi lliurava a la seva filla i al seu marit un pati amb parets que afrontava a occident “amb l’alberg de Joan Coirós” tot comproment-se a bastir una casa al mateix pati; 1313 era venut un altre pati “dins del veïnat de Sobrestany” que tenia com a afrontacions els carrers públics i, al sud, l’alberg de Berenguer sa Trilla, i el 1321 es documenta la venda d’un alberg amb farraginar al mateix lloc, que afrontava per la banda d’occident amb un altre alberg i per les altres bandes amb vies públiques³.

Ni un sol indicatiu permet afirmar que al massís hi hagués cap altre llogarret de població concentrada⁴. Els contemporanis, si més no, així semblaven entendre-ho si enumeraven els nuclis de poblament de la contrada: quan el 1309 el bisbe de Girona amenaçava amb l’excomunió tots aquells que perjudicaven els drets eclesiàstics, detallava que l’avís afectava “especialment els moradors i habitants de la vila, castell i parròquia de Torroella de Montgrí i de les parròquies de Gualta i de Fontanilles i dels llocs de Sobrestany i de l’Aragall”, i en un plet del 1332 sobre la recaptació del bovatge hi declaraven diferenciadament veïns de Torroella de Montgrí, de l’Aragall i de Sobrestany⁵.

El poblament dispers: els cortals

La resta del poblament humà al Montgrí, per tant, prenia la forma d’habitatge dispers i aquest es definia al voltant d’una unitat de poblament, en ocasions designada amb els termes “alberg” o “mas”, però gairebé sempre amb el mot “cortal”⁶. Els cortals del Montgrí eren explotacions agropecuàries que, a més de l’habitatge de qui hi vivia, incloïen tanques per al bestiar, terres de conreu –tant destinades als cereals com a la vinya i a les oliveres– i extensions ermes i boscoses. Malgrat el laconisme de moltes de les notícies referides a aquestes explotacions, es troben alguns exemples interessants: el 1329 una dona d’Ullà i el seu fill es venien “tot el cortal que tenim a la muntanya, amb totes les possessions, tinences i vinyes, cultes i ermes, i amb

tots els arbres de qualsevol gènere que hi ha"; el 1362 s'inventariaven els béns d'un "mas amb les terres i possessions i marges i pastures contigües"; el 1371 era capbrevat al Llentisclar "un cortal amb totes les seves terres, marges i possessions de les quals ara se'n treballen cinc vessanes" i que afrontava amb la mateixa muntanya; el mateix any, era esmentat a Sobrestany "un cortal amb les seves terres i oliveres contigües, que són a la muntanya", i un capbreu del 1440 parlava d'un "mas amb les seves cases i amb l'era, que havia estat un hort, i amb una de terra que solia estar dividida en set peces", també al Llentisclar⁷. Tot sembla indicar, a més, que aquests cortals no formaven necessàriament un bloc compacte, és a dir, que les seves possessions podien estar disgregades per diferents punts de la muntanya. El 1362, per exemple, un mas situat en un punt indeterminat del Montgrí incloïa una terra a la Terralba, una vinya i una terra al puig Arnau, una terra a la Comella i una altra al Mostinyà⁸.

La ubicació feréstega dels cortals es confirma si s'observen les afrontacions que es donaven per identificar-los: de quaranta-set habitatges confessats a Torroella de Montgrí al capbreu reial de 1371, trenta-un d'ells afrontaven directament amb la muntanya o amb els boscos que la cobrien. Els punts del Montgrí on se situava aquest poblament dispers en ocasions són identificables. Sovint es tractava dels primers contraforts de la muntanya: al Llentisclar se n'ubicaven deu; a la Serra, cinc més; al Mostinyà, altres quatre, i a Fornells, un parell més, sempre segons el capbreu de 1371. En altres casos, però, està clar que els cortals s'enfilaven prou més amunt com, per exemple, el cortal envoltat de muntanyes situat a la cala Pedrosa i citat al mateix capbreu⁹. Una crida de l'any 1366 evocava aquesta dispersió del poblament pel massís quan s'adreçava "a tot hom ... de çà Serra, des Lentsiclar e de la montanye de Torraella" per manar-los que, en cas de perill, "se recuyleguen, ells e tots lurs bens mobles, muylers e infants, dins los murs de Torroella"¹⁰.

La documentació medieval sovint il·lustra com la gent de la comarca era conscient, no només de l'existència d'aquesta població del Montgrí, sinó de la seva especificitat. És significatiu que alguns personatges fossin identificats als documents amb el gentilici "de la muntanya" a més, o en lloc de, la forma tradicional que prenia la parròquia d'origen com a punt de referència. El 1333, per exemple, un home de "çà montannia" torroellenca declarava deure diners a un jueu¹¹. En ocasions el lligam entre aquesta gent "de la muntanya" i les

activitats econòmiques que s'hi realitzaven eren evidents: el 1298 un altre home "de la muntanya" cedia al seu fill vint camps i dotze ruscos d'abelles i el 1346 un veí de l'Aragall venia a la seva sogra "de la muntanya de Torroella i ara habitant de Sobrestany" vint ovelles¹².

Com és tristament habitual en els estudis d'història medieval, és impossible saber quanta gent vivia al massís del Montgrí a l'edat mitjana. L'única via que hi ha per aproximar-s'hi indirectament és comptabilitzar els habitatges que s'hi localitzaven. Les fonts aporten alguns testimonis puntuals. El capbreu reial del 1371 esmentava vint-i-dos albergs al veïnat de Sobrestany. Pel que fa al poblament dispers, el 1341 els torroellencs denunciaven davant dels oficials episcopals que els clergues de la vila no anaven a buscar els difunts que morien al Montgrí tot i que "a la muntanya de Torroella hi viuen ben bé quaranta pagesos", i el mateix capbreu del 1371 enumerava quaranta-set cortals i masos al vessant torroellenc del Montgrí i quatre cortals a Sobrestany¹³. Aquestes xifres són aïllades i incompletes –res no se sap sobre l'Aragall o la zona d'Ullà–, però suficients per constatar que la població –i el poblament– al massís va mantenir-se estable –i relativament elevada¹⁴– durant tot el segle XIV. Aquesta no és una constatació secundària ja que la catorzena centúria va ser –com a conseqüència de les mortaldats causades per les grans pestes tardomedievales– un moment de caiguda de la població i de simplificació de la xarxa de poblament. La raó de l'excelsitud del massís possiblement cal buscar-la en la vocació principalment ramadera dels nuclis de poblament –concentrat i dispers– que s'hi trobaven i que s'estudia detalladament més endavant. Al Montgrí no s'hi pot aplicar la clàssica explicació de l'abandonament de les explotacions agràries més marginals i poc rendibles, posterior a les grans hecatombes demogràfiques. I no es pot perquè la gent que s'hi instal·lava només secundàriament buscava terres de conreu; el seu interès principal era disposar d'un espai per desenvolupar una ramaderia extensiva que, precisament, havia de viure un moment de plenitud a partir de mitjans segle XIV.

Camins, fites i basses

Tots aquests nuclis de poblament implicaven, lògicament, l'existència d'un seguit d'elements, fruit de les necessitats i de l'acció humanes en el medi del massís, que havien d'acabar de definir –i, sobretot, humanitzar– la imatge del Montgrí medieval. D'entrada, és clar, va consolidar-se una extensa xarxa de camins i corriols que travessaven el massís en totes direccions. La documentació n'ha guardat el record

d'alguns: el 1304 pel Mostinyà hi passava el camí que anava al Gros, a la rodalia de Santa Maria del Mar, i el 1327 s'hi esmentaven el camí del Mostinyà i el camí de la serra Monegal. El capbreu reial del 1371, per la seva banda, identificava al coll de Serra un camí que anava cap al coll d'Empúries; al puig Molar, un camí que anava al mar; a un punt indefinit de la muntanya, el camí que anava a la Vall-Llobera; al puig Calvell, un camí que anava a la muntanya; al Gailà, el camí del Marge Gros, i al Llentisclar, un camí que anava al coll de Gailà¹⁵. A més dels camins, el paisatge estava marcat per diferents fites, cal suposar que de pedra. Ja el 881 unes "*archa vel signa*" –potser restes megalítiques– marcaven els límits entre Ullà i Bellcaire i s'evocava una "*Petra Fita*" que havien fet clavar el comte d'Empúries i el bisbe de Girona, el 1327 uns "*termes que ja estan posats*" marcaven els límits entre els dominis del rei i els del monestir d'Amer a Sant Pere i, en tercer lloc, el 1367 un pregó torroellenc –més avall desenvolupat– advertia contra qui toqués cap "*terme ne moylon, ne negun senyal que sia dins la montanye*"¹⁶. Finalment, també és possible intuir l'existència de pous i basses –en part, potser, d'origen natural– que proveïen d'aigua els homes i els seus animals en l'entorn sec i eixut del Montgrí: l'acabada de citar notícia del 881 esmentava un pou al peu de la muntanya, el 1322 era capbrevada una "*cuba*" –terme llatí de traducció complexa– a les Fontanelles –nom, d'altra banda, ben significatiu– i a la zona del Gailà el 1345 ja existia un topònim –també evocador– de "*çes Basses de.n Torró*"¹⁷.

Les activitats econòmiques

Diffícilment podríem trobar un territori on la presència humana no estigués íntimament lligada al seu aprofitament econòmic, i el massís del Montgrí no n'era cap excepció. No ho era en els temps prehistòrics i tampoc ho va ser en els segles posteriors. Les ratlles que segueixen pretenen identificar i il·lustrar quins varen ser aquests aprofitaments en l'edat mitjana.

L'explotació del medi natural

Des dels temps paleolítics l'aprofitament humà del medi va passar per la cacera i recollecció dels recursos que l'entorn oferia. Tot i que no amb abundància, la documentació de fa vuit-cents anys ja guarda testimoni d'aquestes activitats. El 1190 un acord entre Pere de Torroella, senyor d'aquesta vila, i el bisbe de Girona, senyor d'Ullà, garantia als veïns d'un i altre lloc el dret a recollir glans i "vermell"

–grana– a la muntanya i a aprofitar els recursos de les garrigues¹⁸. Del Montgrí i dels seus boscos també se n’obtenia, és clar, llenya: el 1334 un torroellenc es comprometia a abastir diàriament un dels forns de la vila amb dues somades de llenya que amb el seu mul baixaria de la muntanya¹⁹. És ben sabut –i així ho deixava entendre Andreu Sàbat al segle XVII i ho deia clarament Francisco de Zamora al segle XVIII²⁰– que Torroella de Montgrí arribaria a l’edat moderna sent deficitària de llenya i podria ser que aquesta mancança fos una conseqüència de la deforestació dels segles medievals, tant als boscos del Montgrí com als de la desembocadura del Ter, i produïda tant per una explotació forestal excessiva com, directament, per l’artigament d’espais boscosos que havien de ser destinats a l’agricultura o a la ramaderia. Sigui com sigui, està clar que a primers del segle XV la situació ja era preocupant atès que el 1428 es prohibia “*que no.n haia algun ... que gos tallar o fer tays en la dita montanya*”²¹.

Un altre recurs que oferia el medi natural del Montgrí era la grana. Amb aquest nom es designava un producte tintori molt preuat que s’obtenia dels insectes –anomenats quermes– les colònies dels quals es desenvolupen als garrics. La grana no era altra cosa que el “vermell” esmentat a l’acord del 1190²² i el 1427 la seva recol·lecció devia ser prou important per ser fiscalitzada i es feia pregonar que “*tota persona qui cullira grana en la muntanya de Torraella, la haie a.portar en poder dels dits renders –és a dir, els arrendadors dels impostos– tantost com l.aura cullida*”²³. En aquest sentit, Andreu Sàbat, després d’afirmar que “*las garrigas llevan molta grana, si be com nos.treballa en Cathalunya, no se.n fa cas*”, explicava l’anècdota que uns mercaders de Barcelona li havien parlat d’un antic llibre on s’havia registrat, precisament, l’arrendament del dret de collir la grana del Montgrí.

El mateix Andreu Sàbat presentava per al segle XVII com a habituals altres activitats realitzades al massís i és versemblant suposar que ja es realitzessin durant els segles medievals. Així, manifestava que el Montgrí “*abunda de herbas medicinals, ab tal modo que en ella se trobaran Bethonica, Escorçonera, que pobres dones ne fan molts ducats de anar.la a cullir*” destacava com la riquesa –ja esmentada al capítol anterior– en herbes aromàtiques era tan gran que “*la mel dels abells que se crien en dita montanya es tant perfeta, que en haver algun temps –estat– cullida, torna tant blanca y forta que apareix sucra de pa*”²⁴. L’activitat recol·lectora a la muntanya no ha deixat tes-

timonis escrits d'època medieval tot i que, pel que fa a l'apicultura, és interessant veure que el 1330 un home de Sobrestany comprava a un altre vuit ruscós d'abelles²⁵.

L'agricultura

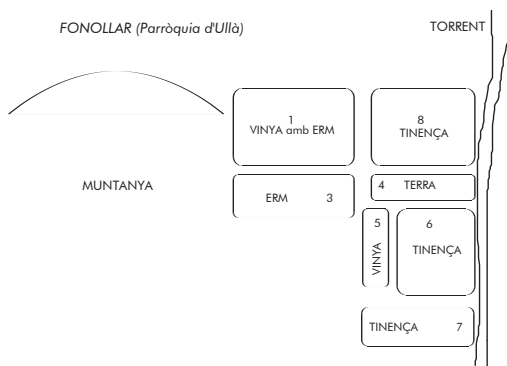
Al segle XVII Andreu Sàbat afirmava que la muntanya del Montgrí *"de si es molt aixuta y de pocas aygoas per esser lo demes xocha –eixorca–"*²⁶ la qual cosa evidencia que l'agricultura hi tenia poques possibilitats. Amb tot, durant els segles medievals algunes zones del massís estaven regularment conreades. De quatre-centes setanta-vuit peces de terra capbrevades entre 1322 i 1334 a Torroella de Montgrí, dues-centes catorze s'ubicaven a la muntanya o a la seva proximitat més immediata, igual que tres-centes trenta-nou de les nou-centes quaranta-nou terres confessades a Ullà entre 1337 i 1339. Tal i com passava amb els habitatges, moltes d'aquestes peces es trobaven als nivells inferiors de la muntanya, és a dir, a prop de les poblacions. Així, els mapes realitzats el segle XVIII mostren com al segle XIV a Belcaire les terres s'enfilaven fins als primers contraforts del massís, a l'alçada de la Bolleria²⁷. També, però, n'hi havia d'encimbellades més amunt, com una terra amb arbres al Montplà o una peça que afrontava amb el Salt d'Euga, ja als nivells superiors de la muntanya²⁸. Moltes d'aquestes peces, i també els accessos que hi duïen, havien d'adaptar-se a la topografia i als accidents del relleu: el 1309 era venuda una terra encaixada entre l'aiguavés del puig Teuler i el "bosc o muntanya" torroellenc; el 1327 es deia que la banda de migjorn d'una terra al camp dels Pruners "penja cap al mar"; el 1311, el 1327 i el 1369 tres terres eren definides com a "coma", possiblement pel seu enclotament; el 1341 s'establí una terra prop de la capella de Santa Maria del Mar junt al camí que, passant per un marge i per sota d'unes roques, hi accedia; el 1347 un marge separava dues terres a la Salada d'Ullà, i el 1371 una terra al Comtal estava parcialment enfilada en diverses feixes²⁹.

Una part de les terres conreades al Montgrí estaven dedicades als cereals, fet ben normal en una societat medieval. Moltes d'altres, però, estaven plantades d'oliveres i, sobretot, de vinyes. Els pendents rocosos i feréstecs de la muntanya eren propicis per a aquests conreus que, a diferència dels cereals, no depenien tant de l'ús de l'arada. El 1304, per exemple, s'oferia la meitat de les collites del camp d'un cortal al coll de Serra com a garantia d'un deute, tot especificant que el tracte també incloïa les olives que s'hi recollissin, i el 1371 a

la muntanya de Sobrestany s'hi capbrevava un cortal "amb les seves terres i oliveres contigües"³⁰. La presència de la vinya al Montgrí, però, pot documentar-se de forma molt més precisa i sistemàtica: de cent catorze vinyes esmentades als capbreus torroellencs entre 1322 i 1334, setanta-quatre estaven al Montgrí; i les dades d'Ullà són encara més contundents perquè, segons el capbreu de 1337-9, a la muntanya hi havia cent seixanta-dues de les cent noranta-dues vinyes ullanenques. La vinya i els seus fruits eren protagonistes en molts dels tractes que afectaven la muntanya. El 1326 un home d'un cortal del Llentisclar garantia un deute amb les collites de vi de les possessions que tenia en aquest indret i el 1341 una vídua de Torroella de Montgrí feia el mateix amb les collites de dues vinyes de la Vall, una de les quals afrontava directament amb la muntanya³¹. No era infreqüent que les vinyes desplaçessin els cereals en algunes terres: un document del 1313 recordava que el bisbe de Girona havia acceptat que en una possessió al coll d'Ullà, antigament dedicada al conreu de gra, s'hi plantés vinya amb el consegüent canvi de cens, i un acord del 1332 feia exactament el mateix amb una vinya de Bellcaire, quasi encerclada per muntanya i ubicada al Coll, però sota el domini del prior d'Ullà³².

Tan significatiu com identificar aquesta presència d'activitats agrícoles al Montgrí és constatar que als segles medievals va desenvolupar-se al massís un autèntic procés de conquesta agrària a expenses de molts dels seus boscos i garrigues. De fet, és ben il·lustratiu que la primera referència documental segura sobre el Montgrí ja fes esment a l'aprisió —és a dir, al dret que tenia qui ocupava un espai erm o abandonat sense que ningú el reclamés— d'unes terres al massís, entre Ullà i Bellcaire³³. Durant els segles posteriors, les referències a fer artiga d'espais al Montgrí es fan més habituals: el 1331 era venuda una arrabassada a la muntanya d'Avall, de Bellcaire, i el 1371 una terra al Mostinyà feia de llarg "fins a les rabasses d'oliveres i fins a les oliveres que allà hi ha"³⁴. Les fonts, en ocasions, fins i tot permeten entrellucar com aquest procés de fer artiga anava transformant, de forma desordenada i caòtica, bona part del paisatge del Montgrí. A les zones capdavanteres de conquesta agrària, els espais boscosos i feréstecs devien combinar-se amb parcel·les ermes, ja artigades, però encara no conreades, i amb peces —terres de cereals, però sobretot vinyes— que ja estaven cultivades. El 1314, per exemple, es venia una vinya amb erm i bosc al puig Arnau que, per una part, afrontava amb altres vinyes, però, per altra, directament amb la muntanya; el 1322

era establert a la coma d'en Amat de Bellcaire un tros de bosc i muntanya, situat al costat de tres terres que ja es conreaven, i el 1346 la venda era d'una vinya amb erm i arbres al puig Oriol d'Ullà, envoltada per dues altres vinyes, un altre erm i la mateixa muntanya³⁵. Aquesta sembla ser, si més no, la imatge que el capbreu ullanenc de 1337-9 permet anar reconstruint de la partida del Fonollar que, esquemàticament, es reproduïx tot seguit.

La recerca de terres de conreu que hi havia darrere de l'artigament de la muntanya era, a més, prou forta perquè aquest, en ocasions, es realitzés de forma il·legal. El 1345 el procurador reial de Torroella de Montgrí amenaçava amb una multa un home de la vila si mai tornava a sembrar un espai de terra al camí del Cros, envoltat per la muntanya, que pertanyia a uns altres veïns que l'havien denunciat³⁶.

El procés de conquesta agrària no podria entendre's sense el paper que hi varen tenir els habitants dels cortals. En efecte, tot sembla indicar que els habitants d'aquestes explotacions muntanyenques, de forma individual i durant dècades, varen anar ampliant la zona de conreus a expenses de l'incult. Així, és significatiu que a l'interior dels habitatges hi hagués aixades "rabasseres"³⁷, però encara ho és més que en els documents sovint es fes constar que la totalitat de les possessions dels cortals no estaven conreades indicant, per tant, si encara hi havia espai per l'ampliació dels conreus. En ocasions, no es percep sinó una impressió general: el 1312 un cortal del Mostinyà, gairebé envoltat de muntanya, incloïa, a més de la casa i els arbres, terres cultes i ermes³⁸. En altres casos, però, i gràcies als capbreus, la informació és molt més precisa: de les possessions d'un cortal a Fornells, encaixat entre la platja i la muntanya de Rocamaura, es deia

que n'hi havien conreades "més o menys vint vessanes"; d'un altre cortal impossible de localitzar, però voltat de muntanya i boscos, s'afirmava que "se'n conreen dotze vessanes, més o menys"; el tinent d'un tercer cortal, situat al coll d'Empúries, capbrevava que de "totes les seves terres, tant cultes com ermes ... ara se'n treballen deu vessanes" i, finalment, un mas del Mostinyà incloïa "quinze vessanes entre terra culta i erma, de les quals ara se'n conreen deu vessanes"³⁹. Amb tot, la presència dels cortals tampoc implicava l'existència d'un front de conquesta agrària que avancés de forma uniforme i coherent perquè és molt possible que dins d'aquestes explotacions –i cal no oblidar la seva vocació preferentment ramadera⁴⁰– es practiqués una mena d'agricultura itinerant combinada amb la ramaderia extensiva. És a dir, que algunes terres, després de ser conreades amb cereals durant uns quants anys, eren destinades a pastures per al bestiar de manera que deixaven de ser treballades fins que, passats alguns anys més, tornaven a ser sembrades.

La ramaderia

El mateix Andreu Sàbat, que dubtava de la capacitat agrícola del Montgrí, reconeixia, orgullós, que era "*molt apta per a bestiar manut, tant per viure y engrexarse com per lo gust de la carn*"⁴¹. Aquestes paraules ens situen davant d'un dels fets més transcendents dels segles medievals, no només per al Montgrí, sinó per a totes les poblacions dels seus peus: la transhumància ovina entre les terres empordaneses i les valls pirinenques. En efecte, a hores d'ara és ben sabut que, com a mínim, des de mitjan del segle XIII cada any ramats de centenars d'ovelles –propietat de gent de viles tant del Pirineu com de l'Empordà– es desplaçaven entre les altes valls del Ripollès i del Conflent i, en una mesura menor, del Vallespir –on passaven l'estiu– fins a les pastures d'hivern a l'Empordà. La hivernada empordanesa es realitzava en diversos llocs –a les muntanyes de Begur, per exemple–, però un dels seus escenaris preferents, si no el més important, eren les pastures del massís del Montgrí⁴².

Al Montgrí els ramats hi són documentats ja el 1271, però la naturalesa de la notícia –un arbitratge per aclarir qui percebia el delme del bestiar– indica que la pràctica existia des de feia temps⁴³. No hi ha el menor dubte que durant els segles medievals el massís constituïa –i així era percebut pels contemporanis– l'espai preferent de la ramaderia ovina. Així, a Torroella de Montgrí el 1345 es pregonava que "*noy age negu ni neguna qui gos tener mes de XXV besties de lana sino en*

la montanye" i el 1374 la mateixa obligació s'imposava als veïns d'Ullà⁴⁴. La prova més conculent de la presència dels ramats al Montgrí, però, la proporcionen les desenes de vendes de llana –conservades als registres notariais de Torroella de Montgrí, d'Ullà i de Castelló d'Empúries– que, sistemàticament, establien com el lliurament de la llana s'havia d'efectuar el mes de maig –o al "temps d'esquil·lar"– a la "muntanya de Torroella". Durant els mesos de la hivernada, per tant, pel massís hi devien pasturar milers d'ovelles vigilades de prop pels seus pastors i aquesta ramaderia havia de viure el seu moment culminant el mes de maig quan mercaders de llana –però també de bestiar– i negociants de tota mena convertien el Montgrí en un autèntic formiguer humà. En la cria de bestiar oví i en el mercadeig d'animals i de llana, els habitants del Montgrí hi tenien un paper destacat⁴⁵. El 1325, per exemple, un veí d'Ullà pagava a un de Sobrestany el bestiar que li havia comprat i el 1327 era un habitant de l'Aragall que acordava vendre tota la llana del seu bestiar a un mercader de Camprodon⁴⁶. Així, no sorprèn veure que el 1371 a Sobrestany diversos veïns declaraven que disposaven de closos –"ovili", en llatí– específicament destinats a guardar-hi ovelles⁴⁷.

Les cabanes i altres construccions evidencien l'ocupació ramadera del Montgrí. (Foto Can Quintana)

Més encara que en cas de l'agricultura, és impossible entendre la ramaderia al massís del Montgrí sense fer referència als cortals perquè era en aquestes explotacions –ara ja perfectament definibles com agropecuàries– on es tenia cura de molts dels ramats que pasturaven al Montgrí⁴⁸. Deixant de banda la vocació ramadera que el mateix nom de "cortal" òbviament fa suposar, indicis indirectes ja permeten

intuir la relació entre els cortals i la ramaderia ovina. Alguns dels compradors de cortals es comptaven entre els negociants de llana i bestiar més actius de Torroella de Montgrí. Jaume Garraner, per exemple, que el 1321 venia cent vint-i-tres ovelles, l'any següent comprava un cortal al Llentisclar amb totes les seves possessions per la més que respectable quantitat de 2.000 sous, i Joan de Gailà el mateix any 1322 venia llana a dos mercaders de Camprodon i adquiria un cortal al puig de la Calç pel que pagava 1.300 sous⁴⁹. Altres testimonis són molt més directes: el 1360 en un mas del puig de la Palma s'hi inventariaven "noranta animals de llana, entre ovelles i moltons" i el 1362 en un mas de la muntanya hi havia cent-nou moltons, dues-centes vuitanta-quatre ovelles, cent-vuitanta-set anyells i cent vint-i-una cabres i cabrits alhora que es feia constar el dret a anar a pasturar, durant dos anys, al puig del Far, a la parròquia d'Empúries⁵⁰. Al costat dels cortals, fins i tot es documenta una explotació senyorial específicament destinada a la ramaderia ovina. Es tracta del mas anomenat, significativament, de l'Ovellaria, que actualment ha derivat en el simpàtic topònim de "la Bolleria". Aquest mas estava en la proximitat immediata del veïnat de Sobrestany –la venda d'un alberg el 1298 el situa prop de les cases del veïnat i de la muntanya⁵¹–, en una zona plantada de vinyes i formava part dels dominis del priorat de Santa Maria d'Ullà que, evidentment, hi recollia els seus animals⁵².

Altres activitats econòmiques

A banda de les activitats descrites més amunt, un grapat de notícies, sovint indirectes, ens acaben de perfilar la imatge de les diverses feines que es realitzaven al Montgrí. Així, topònims com la Pedrera d'Ullà, el puig Molar o el puig de la Calç, ambdós a Torroella de Montgrí, semblarien evocar tasques lligades a l'obtenció de pedres i calç i a l'activitat de molins i, finalment, l'empara feta el 1344 a un home de Belcaire d'un forn de fer calç, situat al terme torroellenc, indica de forma clara l'existència d'aquesta producció⁵³.

De qui era el Montgrí?

Si la presència humana al Montgrí anava lligada a la seva explotació econòmica, aquesta –en la mesura que generava una riquesa– implicava uns drets sobre la muntanya que gravaven aquells que hi vivien i hi treballaven, així com les activitats que hi realitzaven. Les ratlles que segueixen pretenen esbrinar quins eren aquests drets i qui n'eren els beneficiaris.

Una muntanya feudal

D'entrada, no hi ha el menor dubte que sobre el massís del Montgrí hi pesaven els drets feudals dels senyors de la comarca. És ben significatiu que la part torroellenca del massís fos coneguda com la "muntanya del senyor rei", que la part ullanenca fos la "muntanya del bisbe" i que una zona muntanyenca de Bellcaire fos anomenada la "muntanya del prior" d'Ullà⁵⁴. I, tot plegat, sense oblidar altres senyors que, com l'abat d'Amer a la zona de Santa Maria del Mar o alguns cavallers i potentats torroellencs, tenien drets en punts concrets de la muntanya. És fonamental preguntar-se, però, què significaven aquests drets i quines capacitats donaven a aquells senyors que els detentaven. La resposta es troba a la documentació. D'entrada, els senyors feudals podien aprofitar lliurement els recursos d'aquelles zones del massís on tenien drets. En segon lloc, la noblesa podia regular l'explotació de la muntanya. El pacte del 1190 –esmentat més amunt– deixava ben clar que si el senyor de Torroella de Montgrí mai prohibia als veïns d'aquesta vila l'aprofitament de les garrigues, el vet també hauria d'afectar els habitants d'Ullà; es feia, per tant, manifest el dret del senyor per regular l'accés i l'explotació dels espais incults i feréstecs. La crida torroellenca de l'any 1428 referida a la recollida de llenya al Montgrí –també citada més amunt– és un exemple en el mateix sentit. I encara hi ha més testimonis: el 1245 Bernat de Santa Eugènia, senyor de Torroella de Montgrí, autoritzava els veïns d'Ullà a proveir-se de llenya a la muntanya torroellenca per abastir el forn ullanenc, i el 1321 el rei Jaume II prohibia als habitants d'Ullà que tinguessin bestiar de "trenuyta", és a dir, transhumant, a la muntanya de Torroella de Montgrí⁵⁵. La tercera gran potestat dels senyors feudals passava per fer pagar a aquells que autoritzaven a explotar els recursos de la muntanya. Més amunt ja ha quedat clar que al segle XV qui hi collia grana havia de satisfer els drets als "renders"; però, possiblement, de tots els ingressos senyorials procedents del Montgrí, els més importants eren els drets sobre les pastures. Ja el 1298 els monarques catalans pagaven els serveis –o deutes– als seus oficials assignant-los els diners procedents dels drets "sobre les pastures de la muntanya de Torroella"⁵⁶. La percepció d'aquests drets –igual, de fet, que la de la resta dels drets reials a Torroella de Montgrí– era arrendada a qui millor la pagués, normalment membres de riques famílies torroellenques que, a més, solien ser propietàries de bestiar. Així, el 1312 tres torroellencs que havien arrendat el dret sobre les pastures –així com el delme i la primícia de la llana i dels anyells– cobraven

els 55 sous que un home de Rocabruna –a la Garrotxa– els devia per raó dels seu bestiar “que s’estava a la muntanya de Torroella”⁵⁷. Els testimonis acabats d’esmentar no són gaire nombrosos, però sí suficients per il·lustrar, no només quins eren els drets senyorials sobre la muntanya, sinó que qui era autoritzat pel senyor i pagava els drets corresponents podia explotar els recursos del Montgrí –i, molt especialment, fer-hi pasturar el seu bestiar– sense problemes.

Tot i que escassos, els documents també permeten entrellucar alguns aspectes de la gestió d’aquests drets feudals i, sobretot, les oposicions que suscitaven. Així, els senyors –o més aviat, els “renders” que havien arrendat la percepció dels drets– eren auxiliats per batlles com els que detentaven la batllia anomenada de Rocamaura, que el 1322 era parcialment donada com a satisfacció d’un deute familiar. O la batllia de Sobrestany i l’Aragall que abastava “el terme del castell de Torroella, a la parròquia de Sant Joan de Bellcaire” i que incloïa “tant alous com féus i tots els censos, agrers i dominis directes” i que el 1329 era venuda⁵⁸. Els batlles, alhora, tenien assignades les seves pròpies rendes amb les quals podien negociar lliurement. El 1305, per exemple, la vídua del batlle torroellenc ofería, entre altres drets, la “batllia dels animals de la muntanya” com a garantia d’un deute, i el 1342 el batlle reial de Torroella de Montgrí es venia els seus drets sobre les collites, tant de blat com de raïm, de dues vinyes al coll de Serra i d’una terra al puig Calvell, que posseïa una torroellenca⁵⁹. I que els senyors tinguessin les seves prerrogatives i hi negociessin no vol dir que els seus drets fossin sempre satisfets. Aquest era el cas del delme –que no era pròpiament un dret pagat per poder usar els recursos de la muntanya, però que l’havien de satisfer tots els que tenien bestiar com, és clar, els propietaris dels ramats del Montgrí– tal i com alguns testimonis evidencien. El 1346 una crida feta a Torroella de Montgrí advertia que “no.y aga nuylhom ne nuyla fembre ... qui trasche ni gitar faça bestiar de la montanya de Torraella fins que agen pagat entegrament lo delme del dit bestiar” al mateix temps que un veí de la vila era sancionat, precisament, per haver intentat evitar la satisfacció d’aquest dret i haver-se emportat els animals del massís⁶⁰.

Una apropiació parcial

Els senyors podien aprofitar-se dels recursos del Montgrí i regulaven i fiscalitzaven l’accés a l’explotació del massís, però els seus drets encara els donaven una darrera i molt important potestat: podien establir parcel·les i cases a la muntanya. És a dir, invocant la fórmula jurídica

de l'emfiteusi, podien entregar-les a unes persones determinades que, pagant un preu –l'entrada o acapte– i satisfent-ne uns censos anuals –en moneda o, sobretot, en espècies–, en podien disposar amb plena llibertat. El 1313, per exemple, el procurador reial de Torroella de Montgrí establia a un sarraí, de nom Saïd, dues quarterades de terra a l'Alp Llog, a canvi d'una entrada de 4 sous i de la satisfacció d'alguns censos –la tasca, el braçatge, la mitja calcatura, el correu i la guàrdia– i, l'any següent, el mateix procurador lliurava quatre quarterades a un veí de la vila i quatre més a un altre, a la clota del puig Pedrós, a canvi de 8 sous d'entrada i els mateixos censos de l'any anterior⁶¹. El rei, però, no era l'únic senyor que establia parcel·les al Montgrí: el 1332 el prior d'Ullà entregava "un tros de muntanya" a un ullanenc que, si bé no pagava cap entrada, es comprometia a lliurar dues gallines cada Nadal⁶². Els establiments també podien afectar cortals sencers: el 1325 un torroellenc confessava al procurador reial de la vila que el 1294 l'oncle del mateix procurador –que aleshores també hostentava aquest càrrec– ja li havia establert un corral al Llentisclar a canvi d'un cens de deu quarteres d'ordi i amb el compromís –no identificat en cap altre corral– de no separar-ne les possessions⁶³.

Aquells a qui era establerta qualsevol mena de parcel·la o habitatge tenien dret a negociar-hi lliurement sempre que, és clar, es respectessin els drets dels senyors. Als registres notariais es documenten tota mena d'operacions que tenien com a objecte cases i terres ubicades al Montgrí. Ratlles més amunt ja s'han esmentat parcel·les objecte de venda i, encara, s'hi poden afegir molts contractes més. El 1304, per exemple, un veí d'Ullà venia a un altre un corral i una peça annexa que tenia a la Vall-Llobera per 300 sous⁶⁴; el mateix any, un home de l'Aragall heretava el seu fill, però es reservava, entre altres coses, una vinya a la coma de n'Amat de Bellcaire que tocava a la mateixa muntanya, i el 1369 un home del Llentisclar donava al seu germà el seu alberg o mas ubicat en aquest lloc junt amb tota la terra contigua⁶⁵.

Les possessions de la muntanya també servien per garantir deutes i obligacions. Era el cas, per exemple, de les vendes anomenades a carta de gràcia segons les quals el venedor es reservava un termini dins del qual, tornant els diners, podia recuperar el bé venut: el 1314 es venia un corral amb les seves possessions cultes i incultes al coll de Serra tot fixant un termini de dos anys dins del qual els diners del preu, 600 sous, podien retornar-se⁶⁶. Un altre contracte lligat amb l'endeutament era la venda o creació d'un censal, és a dir, la venda

—normalment també a carta de gràcia— d’una pensió o cens, en diner o en espècies, el pagament de la qual es garantia amb un bé immoble. Així, era en aquestes condicions que el 1326 un torroellenc venia a un altre un cens de dues mitgeres d’ordi que s’asseguraven sobre un cortal i les seves possessions a Fontanells, prop de la Vall-Llobera; l’any següent era un home de Sobrestany que creava un censal de deu mitgeres d’ordi sobre una vinya a Bellcaire que afrontava amb la muntanya i altres vinyes, i el 1342 una terra a la coma d’en Bofill, de Bellcaire i al costat de la muntanya, servia per garantir un cens de vuit mitgeres d’ordi el qual, tot i que el termini es va fixar en tres anys, va acabar sent recomprat el 1348⁶⁷. També lligades amb l’endeutament, es documenten cessions fetes pels deutors a favor dels creditors del dret de treballar terres o de dur-hi el bestiar mentre el deute no fos cancel·lat. És el cas, ja esmentat, del camp d’un cortal del coll de Serra que era cedit a un creditor perquè el treballés i se’n quedés la meitat de les collites —incloses les olives— fins el retorn de la quantitat exigida o de “tota l’herba o pastura del puig dit des Far, el qual puig és al costat del mar” que el 1362 era cedida, primer per sis anys i després per dos, com a garantia d’una herència⁶⁸.

La cessió temporal, no tant de terres aïllades, sinó cases i cortals amb les seves possessions, també es documenta —i deslligada ja de situacions d’endeutament— en múltiples contractes d’arrendament. El 1304 un torroellenc lliurava a un altre per sis anys tot un “mas i masada” a la Serra —amb l’excepció de les vinyes que hi havia— amb el compromís que cadascun aportaria la meitat de les llavors i es quedaria la meitat de les collites i amb l’acord que entre els dos podrien comprar dues truges que serien criades al mas i de les quals es partien els fruits, encara que, si qui rebia l’explotació, volia engreixar-hi un “porc gros” a les seves expenses, també ho podria fer sense haver de lliurar-ne res⁶⁹. El 1341, d’altra banda, un veí de Torroella de Montgrí cedia a un altre, i durant un any, “l’estatge” a un cortal de l’Alp Llong, amb dret d’explotar-ne totes les possessions i amb l’obligació de pagar un arrendament —elevat— de 8 lliures i 5 sous i de satisfer-ne els gravàmens feudals que hi pesaven; el mateix any, i també entre dos torroellencs, era arrendat un cortal a la muntanya per quatre anys amb un arrendament de 35 sous cada any, i el 1369 un veí d’Ullà arrendava a un pastor torroellenc per quatre anys les possessions d’un cortal al puig Arnau⁷⁰.

Els beneficiaris dels establiments, finalment, tenien el dret de subestablir, és a dir, de tornar a establir les mateixes possessions que els

havien estat lliurades, a canvi d'una altra entrada i d'un altre cens, que rebia el subestabliment i que, és clar, se sobreposava al qua ja es pagava al senyor. Així, el 1306 dos torroellencs subestablien a un altre una terra, amb el cortal que hi havia construït, al puig Arnau tot salvant-hi els drets del rei i acordant un cens de cinc mitgeres d'ordi; el 1315 una vídua de Torroella de Montgrí lliurava a un veí del mateix lloc una terra a la Vall-Llobera, al costat mateix de la muntanya, a canvi d'un cens de quatre mitgeres d'ordi, tot i que quedava ben clar que el senyor de la terra era el rei, el qual en percebia la tasca i el braçatge mentre que el seu batlle rebia la mitja calçadura, el correu i la guàrdia, i aquests mateixos censos eren els que el 1341 havia de pagar un torroellenc que obtenia una terra al coll d'Empúries de mans d'una vídua i del seu fill, els dos de la mateixa vila, que, a canvi, rebien 3 sous d'entrada i un cens anual de dues mitgeres d'ordi⁷¹.

Tots aquests exemples, en definitiva, coincideixen a mostrar com algunes zones de la muntanya, sobretot sembla que les de menor alçada, experimentaven un procés d'apropiació per part de particulars. Un procés que, a més, en ocasions es feia de forma il·legal, ocupant extensions adjacents als cortals, però que formaven part dels patrimonis senyorials. El llibre de la cort torroellenca de finals del segle XIV està ple de denúncies per aquestes apropiacions: el 1394 un veí d'Ullà, dos de Sobrestany i tres de Torroella de Montgrí eren acusats perquè, cadascun d'ells, "s'aproprià de la muntanya del senyor rei, cap al seu cortal", i les acusacions es repetien, més detalladament, l'any següent. Així, de l'ullanenc s'afirmava que "es va apropiat de la muntanya i del bosc del senyor del Castell de Torroella, afegint-ho i quedant-s'ho al seu mas"⁷².

L'apropiació de superfícies més o menys grans de la muntanya, tot i que no allunyava aquests espais del control senyorial –com a mínim si es feia de forma legal–, sí que tancava la possibilitat que fins aleshores –i sempre amb el vistiplau dels senyors– havien tingut sectors de població més amplis d'accedir al Montgrí i aprofitar-ne els seus recursos. El canvi, evidentment, no es va fer sense problemes i sembla que, en ocasions, es manifestava en la destrucció o falsejament de fites i mollons, senyals clars d'aquesta incipient apropiació dels espais del Montgrí. El 1345 els oficials reials de Torroella de Montgrí ordenaven a tothom "qui aya fets senyals en la montanye de Torroella en res que no sia seu, qu.els aya desfetz per tot divendres primer vinent" sota l'amenaça d'una multa de 20 sous, i el 1367, i també amenaçant

amb una penalització, es prohibia que ningú “ne mut –canviï– ne desfaça ne mudar, ne desfer faça negun terme ne moylon, ne negun senyal que sia dins la montanye”⁷³.

---

¹ La documentació medieval coincideix a designar-los com a “villares”, expressió que sembla raonable traduir-la com a “veïnat” o “llogarret”. Per exemple: “*intus vilarium de s.Aragayl*” a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (5-V-1298) o “*in villare de Superestagno*” o “*intus villarium de Superestagno*” a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (9-IV-1312) i Ullà, vol.168 (26-X-1321)

² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.567 (8-X-1341)

³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (9-IV-1312); vol.557 (9-IX-1313) i Ullà, vol.168 (26-X-1321)

⁴ A l’alta edat mitjana es documenta el “villare” o veïnat anomenat “*Purtos*” a Josep Maria MARQUÈS (Ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s.IX-XIV)*. Barcelona, 1993, doc.núm.9 (17-V-881) que segons Joan BADIA HOMS i Enric CARRERAS VIGORÓS, “Localització del vilar de *Purtos* a la rodalia d’Ullà”, *Estudis del Baix Empordà*, Núm. 13, 1994 s’ubicaria a la zona de l’actual mas Blanc d’Ullà. Als segles posteriors, però, no es troba ni una sola referència més a aquest nucli de poblament.

⁵ AHG, Notarial, Ullà, vol.167 (19-X-1309) i AHMTM, perg., núm.8 (21-VII-1332)

⁶ No hi ha cap dubte que tots aquests termes eren sinònims: esments, per exemple, d’un “alberg o mas” al Llentiscar a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.583 (17-III-1369), d’un “cortal o mas” a la Gordiola a ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Pere Pagès (1-VIII-1371) i d’un “mas o cortal” al Llentiscar a ACA, Batllia General, vol.180, confessió de Pere Andreu Riera (17-XI-1440)

⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (19-IX-1329), vol.574 (15-II-1362), ACA, Batllia General, vol.171, confessions de Joan Camps (4-IX-1371) i de Francesca, dona de Bernat d’Ullà (15-IX-1371) i Batllia General, vol.180, confessió indefinida (Novembre del 1440)

⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (15-III-1362). En alguns casos la gent dels cortals del Montgrí també disposava de terres al pla, com és el cas d’un mas situat al puig de la Palma entre les possessions del qual, a més de dos camps a la muntanya i un camp amb vinya a Miradones, hi havia dues feixes a la Madriguera –a la riba del Ter– i una terra a Gualta a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (22-II-1360).

⁹ ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Pere sa Font (5-VIII-1371)

¹⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.580 (13-I-1366)

¹¹ ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (18-X-1333)

¹² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (22-X-1298) i vol.564 (25-IV-1346)

¹³ ADG, Visites pastorals, vol.7 (1343)

¹⁴ Amb totes les reserves que es vulgui, és il·lustratiu que als fogatges de 1497 i de 1515 a Sobrestany només s’hi comptabilitzessin deu i onze llars respectivament a Josep IGLÉSIES i FORT, “Demografia històrica del Baix Empordà” dins *XX Assemblea Comarcal d’Estudiosos. Sant Feliu de Guixols, 23 i 24 d’octubre de 1976*. Girona, 1978, p.-3-35

- ¹⁵AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (11-XII-1304) i confirmat a ACA, Batllia General, vol.165, confessió de Gerald Pissà (26-III-1322); ACA, Monacals, Amer, perg. núm. 236, confessió de Joan Beuloví (13-III-1327) i perg.núm. 237, confessió d'Arnau Seguer (13-III-1327); ACA, Batllia General, vol.171, confessions de Pere de Puig (1-VIII-1371), de Bernat Pich (5-VIII-1371), de Jaume Ramon (10-VIII-1371), de Nicolau Vaquer (14-VIII-1371), de Jaume Seguer (17-VIII-1371) i de Joan Camps (4-IX-1371)
- ¹⁶ Josep Maria MARQUÈS (Ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona*. Barcelona, 1993, doc.núm.9 (17-V-881); ACA, Monacals, Amer, perg.núm.236 (12-III-1327) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.580 (18-XII-1367)
- ¹⁷ Josep Maria MARQUÈS (Ed.), *Cartoral, ... op.cit.*, doc.núm.9 (17-V-881); ACA, Batllia General, vol.165, confessió d'Adelaida Caneta (21-III-1322) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (5-II-1345). I, a més, s'hi pot afegir un topònim de sentit clar com Pou d'Amont a ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Francesc Gerald (5-VIII-1371)
- ¹⁸ Josep Maria MARQUÈS (Ed.), *Cartoral, ... op.cit.*, doc.núm.362 (19-IX-1190)
- ¹⁹ ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (26-I-1334)
- ²⁰ Andreu SÀBAT, *Llibre de la Verge, Reyna y Martyr Santa Catharina Alexandrina, y de sa Santa Casa en la montanya de Montgrí, y en la vall de aquella dita Font Aribosa, construïda*, cap.III parlant de les herbes del Montgrí, afirmava que "*moltes cases, especialment de la plebe, no se crema altre llenya en llurs cases la major part de l'any*" mentre que Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, 1973, p.364 anotava lacònicament que "*En Torruella no hay leña*"
- ²¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.660 (1-III-1428)
- ²² En un nou acord entre el bisbe i el senyor torroellenc del 1245 es torna a fer referència a aquestes activitats esmentant ja directament la "grana" en el lloc del "vermell" a ADG, Cartulari de Rúbriques Vermelles, núm.124 (19-IV-1245)
- ²³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.660 (8-V-1427)
- ²⁴ Andreu SÀBAT, *Llibre ... op.cit.* cap.III
- ²⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (13-V-1330)
- ²⁶ Andreu SÀBAT, *Llibre... op.cit.* cap.III
- ²⁷ AHG, Resta del districte de la Bisbal, vol.26, fulls 11 i 12
- ²⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.567 (1-I-1342) i ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Ramon Dalmau (1-IX-1371)
- ²⁹ AHG, Notarial, Ullà, vol.167 (8-II-1309); ACA, Monacals, Amer, perg. núm.236, confessió de Joan Beuloví (13-III-1327); AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (3-X-1311); ACA, Monacals, Amer, perg.núm.236, confessió de Sibil.la, dona de Joan Gach (12-III-1327) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.583 (7-II-1369); vol.567 (3-XII-1341); vol.568 (12-XI-1347) i ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Bernat Pich (5-VIII-1341). I altres exemples: el 1333 era venuda una terra al costat mateix d'unes roques, i una terra i un erm a Miradones, venuts l'any següent, estaven separats de les roques per un marge a ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (31-XII-1333) i (10-I-1334); una peça al coll de la Batallada afrontava amb "un gran marge" a ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Pere Rufach (26-VIII-1371)
- ³⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (11-XI-1304) i ACA, Batllia General, vol.171, confessió de nom il·legible (15-IX-1371). Un topònim com les Oliveres d'en Vidal és un altre testimoni d'aquest conreu a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí,

vol.555 (2-XI-1305)

- ³¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (26-II-1326) i vol.567 (31-VII-1341)
- ³² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557 (12-XI-1313) i vol.564 (17-VI-1332)
- ³³ Josep Maria MARQUÈS, *Cartoral, ... op.cit.* doc.núm.9 (17-V-881)
- ³⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (29-IX-1331) i ACA, *Batl·lia General*, vol.171, confessió de Pere Surell (17-VIII-1371)
- ³⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557 (19-II-1314), Ullà, vol.169 (13-IX-1322) i vol.564 (23-IV-1346). I els exemples podrien fer-se inacabables: venda d'una terra en part treballada i en part inculta a la Vall-Llobera i envoltada per boscos i muntanya; venda de vinya amb erm i arbres al coll de Robau; venda d'una vinya amb erm, bosc i arbres a la Vall; venda d'un erm a la Vallcella; venda d'erm envoltat de vinyes al coll de Serra i venda de terra erma a Miradones encerclada per vinyes i muntanya a AHG, Notarial, 556 (1-V-1310); vol.554 (8-IV-1314) i vol.564 (3-III-1331) i (3-VIII-1332) i vol.567 (30-X i 25-XI-1341), entre molt altres casos.
- ³⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (2-I-1345)
- ³⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (22-V-1360)
- ³⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (7-VIII-1312)
- ³⁹ ACA, *Batl·lia General*, vol.171, confessions d'Arnau Bartomeu (3-VIII-1371); Arnau Bonfill (7-VIII-1371); Guillem Ponç (1-IX-1371); Bernat Bonfill (19-VIII-1371). I altres exemples: cortal o casal a Fornells d'on es treballaven vuit vessanes; cortal al Llentiscar –ja citat– d'on cinc vessanes eren conreades; un altre cortal allà mateix del qual també es treballaven cinc vessanes; cortal al Mostinyà amb deu vessanes cultivades i cortal a la Vall-Llobera amb quatre vessanes conreades a ACA, *Batl·lia General*, vol.171, confessió de Joan Camps (4-IX-1371), de Joan de Pau (19-VIII-1371) i Guillem Ros (30-X-1371)
- ⁴⁰ La limitada superfície dels pocs cortals dels quals tenim dades –de cinc a vint vessanes– és un altre indicatiu que l'agricultura era més aviat una activitat complementària per a la gent que hi vivia.
- ⁴¹ Andreu SÀBAT, *Llibre ... op.cit.* cap.III
- ⁴² Xavier SOLDEVILA, "La ramaderia ovina i el comerç de la llana a Torroella de Montgrí (1290-1340)", *Estudis d'Història Agrària*, N.14, 2000-2001, p.63-90
- ⁴³ Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Pergamins episcopals, calaix 20, núm. 9 (9-IX-1271)
- ⁴⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (6-XI-1345) et ADG, Lletres episcopals, vol.U62 (22-IV-1374)
- ⁴⁵ Dels animals també se n'obtenia carn i formatge. La carn ovina es venia a la carnisseria de Torroella de Montgrí on, per exemple, es pregonava "que nagun no.gos taylar avoyla –ovella– ni cabre en taule naguna un – on - sa tayl mouton" a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (6-V-1346). Alguns homes de la muntanya, d'altra banda, devien censos en formatge i en un mas del Montgrí hi havia "un canastell de tenir formatges" a ADG, *Arxius Afegits, Manuals*, Torroella de Montgrí, vol.1 (12-XI-1333) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (15-III-1362)
- ⁴⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (2-IX-1325) i vol.563 (29-VII-1327). I moltíssims altres exemples: un home de Sobrestany feia de fiador per la llana que un matrimoni torroellenc venia a un negociant de Camprodon; un veí de Sobrestany garantia els diners deguts al seu germà amb tot el seu bestiar de llana; un home del veïnat de la Serra –junt a un torroellenc– devia diners per pagar les ovelles que havien comprat a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.558 (3-IX-1314); vol.562 (8-X-1326), (11-X-1326)

- ⁴⁷ ACA, Batllia General, vol.171, confessions de Guillem Feliu i de Bonanata, filla de Joan Vila (11 i 15-IX-1371)
- ⁴⁸ Això no exclou, és clar, que als cortals hi hagués altra mena de bestiar: en un mas de la Serra –més avall esmentat– s’hi criaven porcs i en un mas de la muntanya hi havia un bou a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (8-VIII-1304) i vol.574 (15-VI-1360)
- ⁴⁹ AHG, Notarial, Ullà, vol.168 (6-XI-1321) i vol.169 (4-IV-1322) i (30-V i 3-VIII-1322)
- ⁵⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (15-VI-1360 i 15-III-1362)
- ⁵¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (8-IV-1298). Al final del segle XIV el prior d’Ullà –possiblement atenallat pels problemes econòmics de la comunitat– pretenia establir-lo a canvi d’un cens abandonant-ne, doncs, l’explotació directa a ADG, Lletres episcopals, vol.U89 (7-V-1400)
- ⁵² Un espai muntanyenc prop del mas de l’Ovellaria afrontava amb diverses vinyes a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (17-XI-1332)
- ⁵³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (8-XI-1344)
- ⁵⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.558 (8-VI-1314), entre molts altres exemples; AHG, Notarial, Ullà, vol.630, confessió de Pere Bonet (12-IV-1337) o AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (23-IV-1346) i Torroella de Montgrí, vol.564 (17-XI-1332). Segons els mapes de Bellcaire del segle XVIII, la part de la muntanya senyorejada pel monestir d’Ullà havia estat cedida a aquesta comunitat per Bernat de Santa Eugènia, senyor de Torroella de Montgrí a AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol.26, plànol 10
- ⁵⁵ ADG, Cartulari de Rúbriques Vermelles, núm.124 (19-IV-1245) i núm.151 (1-X-1321)
- ⁵⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (13-XII-1298)
- ⁵⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (21-V-1312)
- ⁵⁸ AHG, Notarial, Ullà, vol.169 (24-V-1322) i Torroella de Montgrí, vol.564 (19-IX-1329). Tot i que en cap cas s’especifiqui, sembla que aquestes dues batllies depenien del rei d’Aragó i del prior d’Ullà respectivament.
- ⁵⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (18-I-1305) i vol.567 (8-II-1342)
- ⁶⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (8-V-1346) i (31-V-1346)
- ⁶¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557 (19-XI-1313) i vol.558 (15-IV i 30-V-1314)
- ⁶² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (17-XI-1332)
- ⁶³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (9-V-1325)
- ⁶⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (30-VIII-1304). I, entre altres, més testimonis: venda d’un cortal amb vinyes, terres i arbres al Mostinyà; venda de dues terres, cultes i incultes, al Mostinyà; venda de terra erma al Mostinyà; venda de terra a Bellcaire al costat de la muntanya; venda de terra al coll d’Empúries; venda de terra amb cortal al puig Arnau a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (11-XII-1304) i (14-XII-1304); vol.555 (28-III-1305); Ullà, vol.167 (16-III-1309) i (5-VII-1309); Torroella de Montgrí, vol.2 (9-XI-1311)
- ⁶⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (5-II-1304) i vol.583 (17-I-1369). Un matrimoni torroellenc heretava la seva filla amb una vinya a la Vall que afrontava amb la muntanya a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.555 (15-XII-1305)
- ⁶⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.558 (24-XII-1314). I més exemples: venda de vinya amb arbres al puig del Montgrí; una torroellenca rebia l’encàrrec del seu marit de recuperar els diners pels quals un veí els havia fet una “venda fictícia” d’una vinya a la costa del Montgrí; venda de cortal amb les seves possessions ermes

i treballades al Llentisclar a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (6-III-1305); Ullà, vol.167 (19-VI-1309); vol.567 (4-XII-1341)

⁶⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (20-I-1326); vol.563 (1-VIII-1327) i vol.567 (14-I-1342). I més casos: un cortal al coll del Mostinyà servia per garantir les cinc mitgeres d'ordi que un matrimoni torroellenc venia a un veí; un censal de quatre mitgeres d'ordi era assegurat sobre un cortal al Llentisclar, el termini de gràcia era de dos anys, però el 1335 es va prorrogar un any més a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.563 (26-VII-1327); ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (5-V-1333)

⁶⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (11-XI-1304) i vol.574 (15-III-1362)

⁶⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (8-VIII-1304)

⁷⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.567 (27-VI i 10-IX-1341) i vol.583 (16-IV-1369). Un torroellenc arrendava per tres anys les possessions d'un cortal a les Aradures a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.583 (22-I-1369)

⁷¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.555 (27-I-1306); vol.558 (22-II-1315) i vol.567 (5-XI-1341). Més subestabliments: un torroellenc lliurava a un altre una terra al Puig de Torroella de Montgrí i sota el domini del rei a canvi d'un cens d'una mitgera d'ordi; també entre dos torroellencs, establiment de part d'una tinença al Mostinyà tinguda pel monarca i fixant un cens de dues mitgeres d'ordi; una torroellenca entregava a un veí de la vila –però originari de Galliners– una vinya amb arbres a la Vall, salvant el dret del rei i cobrant una quartera i una mitgera d'ordi de cens; una terra erma al costat de la muntanya, tinguda pel sobirà i voltada de vinyes era lliurada per un torroellenc a un altre a canvi d'un cens de 3 sous a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (19-X i 17-XII-1314); vol.555 (5-IV-1305); Ullà, vol.167 (12-I-1308)

⁷² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.594 (17 i 19-XI-1394) i (28-VI-139). I altres exemples paral·lels a l'ibidem (13-I i 8-X-1395)

⁷³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (7-XI-1345) i vol.580 (18-XII-1367)

L'espasa i la creu: el Montgrí, un espai per a cavallers i ermitans

Introducció

La impressionant i colossal figura del Montgrí alçant-se enmig de la plana de l'Empordà, avui dia, és encara ben colpidora. Als segles medievals, allò que devien sentir els homes i les dones que la contemplaven no havia de ser gaire diferent. I les conseqüències que se'n derivaven eren múltiples i complexes, encara que del tot coherents amb la mentalitat i el món medievals. D'una banda, des de ben aviat havia de fer-se evident la seva importància estratègica: ningú no dominaria el pla empordanès si abans no controlava els cims feréstecs del Montgrí. I, de l'altra, l'Església no va trigar gens a adonar-se que calia fer-se present al massís, no només per no perdre el control de la gent i les famílies que hi vivien, sinó per impregnar de doctrina cristiana qualsevol simbolisme que el Montgrí –com tantes altres muntanyes espectaculars– pogués tenir als ulls de qui el contemplava o hi feia estada.

L'intent de consolidar els dominis polític i eclesiàstic, però, no va ser un fenomen exclusiu del massís del Montgrí. De fet, a partir del segle XI, i com a conseqüència de les violentes transformacions que portaren a la feudalització de la societat catalana, el territori va organitzar-se a partir de dues unitats bàsiques: el castell i la parròquia, cadascuna amb els seus termes respectius. Així, tot el Montgrí va quedar pràcticament inclòs dins del terme del castell de Torroella de Montgrí que ja era esmentat des de l'inici del segle XIII i del qual el 1314 es deia que abastava "per la banda d'orient, fins al mar; per la banda del sud, fins a Fontanilles; per la banda del nord, fins al port de Montgó, prop del castell d'Empúries, i per la banda d'occident, fins més enllà del lloc d'Ullà"¹. Només a l'extrem nord –a la zona actualment ocupada per Riells i l'Escala– els darrers repeus litorals del massís varen quedar fora del terme torroellenc. La muntanya, d'altra part, també va dividir-se entre les parròquies de Torroella de Montgrí, Ullà, Belcaire i –quasi testimonialment, al nord i arran de mar– Empúries. Les dues primeres parròquies formaven part íntegrament del terme del castell torroellenc, però la segona estava partida i només la zona de l'Aragall i Sobrestany –és a dir, la banda muntanyenca– pertanyia al terme de castell de Torroella de Montgrí. Aquest encavalcament no només complicava la feina en el moment de situar els immobles², sinó que intensificaria encara més el paper fronterer del massís.

Tots aquests interessos –polítics i eclesials– ben aviat varen manifes-

tar-se de manera física en la proliferació d'unes edificacions singulars que havien d'esdevenir imprescindibles per entendre la història del massís del Montgrí: els castells i les esglésies o capelles³.

Els castells del Montgrí

És ben sabut que en una societat medieval res simbolitzava millor el poder i la voluntat d'exercir-lo com els castells, seu de l'autoritat senyorial. Al vessant meridional del Montgrí, el castell de Rocamaura ja era esmentat els anys 1085 i 1121 a les convinences o pactes amb què els comtes d'Empúries i del Rosselló pretenien trobar un punt d'equilibri a les terres empordaneses i rossellonenques⁴ i el 1128 els senyors de Torroella de Montgrí –aleshores vassalls fidels dels comtes d'Empúries– es comprometien a no perjudicar el bisbe de Girona des d'aquest mateix castell⁵. Una centúria després, però, els senyors torroellencs –ja amb el suport dels monarques catalans– i el casal emporità estaven enfrontats per diverses raons i una d'elles era el domini del castell de Rocamaura. Els comtes d'Empúries afirmaven que els senyors de Torroella de Montgrí sempre l'havien tingut com a feu emporità i, per tant, n'exigien l'homenatge, extrem que era contestat pels torroellencs. Del conflicte, en són testimoni dues sentències, una del 1220 promulgada per alguns nobles i una altra del 1267 emesa per Jaume I i clarament desfavorable per als comtes d'Empúries⁶. En qualsevol cas, però, aquests plets mostren que ja a primers del segle XIII, si no abans, el massís del Montgrí –i, de retruc, dels seus fortificacions– constituïa un espai fronterer entre dos poders en conflicte permanent. La incorporació de Torroella de Montgrí a la corona la dècada de 1270 i l'aliança tàcita dels monarques amb els bisbes de Girona contra el casal emporità varen incrementar encara més el conflicte senyorial i van aprofundir la dimensió estratègica de la muntanya. És per això que la renúncia definitiva feta el 1285 pels comtes d'Empúries de la seva jurisdicció sobre el castell de Rocamaura –aleshores segurament ja mig o del tot abandonat⁷– en res va millorar la situació⁸. Els monarques i els comtes van entrar en una “guerra de fortificacions” –d'altra banda, ben pròpia de la geopolítica medieval– en un intent de marcar els seus respectius territoris. Un dels moments culminants d'aquesta tensió creixent va ser la decisió del rei Jaume II de construir un castell al cim del Montgrí.

Sembla que les obres varen iniciar-se l'any 1294 i que varen ser encarregades a Bernat de Llabià, aleshores el procurador reial a Torroella de Montgrí. Les obres continuaven encara el 1298 quan el

mateix Bernat de Llabià encarregava a diferents procuradors que reclamessin al tresorer reial els diners –es parla de 8.000 sous, quantitat elevada– que el rei li havia promès per a la construcció del castell⁹. La importància estratègica del lloc –i la tensió del moment– expliquen que no s’esperés l’acabament de les obres per instal·lar-hi una petita guarnició militar: el 1297 Bernat de Llabià es comprometia a mantenir-hi deu homes d’armes, una bèstia de càrrega i dos masfins¹⁰. El comandament d’aquesta tropa estava en mans del guardià o castellà del castell del Montgrí del qual la documentació medieval torroellenca guarda algun testimoni. Així, el 1305 el càrrec estava en mans del cavaller Dalmau de Castellnou el qual, per cert, havia de pagar 100 sous a la cancelleria de la reina a canvi del document on se li entregava la custòdia del castell i, a més, la mateixa cancelleria informava de tot plegat a Bernat de Llabià, encara procurador reial¹¹.

Igual que passava amb altres oficis i càrrecs senyorials, els castellans del Montgrí podien negociar amb el seu càrrec i fins i tot traspassar-lo sense massa dificultats. El 1313 el cavaller Dalmau de Castellnou el cedia a un personatge de nom Dalmau sa Rovira –amb qui tenia compromisos pendents– junt a 750 sous anuals que percebia sobre els rèdits que cobrava el rei a la vila de Torroella de Montgrí i que, possiblement, no eren altra cosa que el salari oficial del castellà. A canvi, Dalmau sa Rovira es comprometia a tenir cura del castell –també anomenat *força*– i a mantenir-hi quatre homes d’armes¹². La disminució de la guarnició –i fins i tot la cessió del càrrec per Dalmau de Castellnou– potser s’ha d’entendre en el context del relatiu apai-vagament de les tensions entre els comtes i els monarques els darrers anys del comte Ponç Hug IV, mort el mateix 1313. I, el que és el més important, potser també caldria situar en aquest moment l’aturada definitiva de les obres del castell que, des d’aleshores, bàsicament tindria l’aspecte que ha mantingut fins als nostres dies. És cert que el secular enfrontament entre els comtes d’Empúries i els monarques –amb els bisbes de Girona com a aliats interessats– encara va rebrotar diverses vegades més fins a finals del segle XIV, fins i tot quan el títol comtal d’Empúries ja havia estat assumit per membres de la mateixa casa d’Aragó. Però això no és pas contradictori amb l’aturada de les obres del castell perquè en aquest conflicte el massís del Montgrí hi seguia tenint una funció estratègica d’importància màxima i el mateix castell del Montgrí, encara que inacabat, va seguir realitzant la seva funció de control i intimidació sobre el comtat emporità. Així, és significatiu que es mantingués el càrrec de castellà: el 1325

els marmessors del noble Simó de Bell-Lloc, difunt, afirmaven que aquest havia rebut diners dels rèdits reials torroellencs per raó de la custòdia del castell del Montgrí, i sabem que el 1326 Dalmau sa Rovira tornava a tenir el càrrec a les seves mans¹³. I encara ho és més que el 1358 al castell hi hagués armes i alguns estris necessaris per sobreviure en cas de setge. Un inventari d'aquest any hi esmentava tres escuts de cavaller, quatre ballestes, vuit braguers i dos capells de ferro, dues cuirasses i dues gorgeres, així com un molí de sang –és a dir, accionat amb força humana o animal de manera que es pogués moldre el gra sense sortir del castell– a més d'altres estris com dues taules, un banc i algunes caixes¹⁴.

És interessant constatar com la presència a la muntanya d'homes armats –tant del castell del Montgrí com del Rocamaura– no devia alterar gaire, com a mínim en temps de tranquil·litat, la vida del Montgrí a la qual aviat s'integraven. Així, el ja esmentat Dalmau sa Rovira, castellà del Montgrí, no tenia cap inconvenient a negociar amb bestiar i comprar vinyes: el 1313, per exemple, es venia cinquanta cabres i la seva part d'un ramat d'ovelles que tenia a mitges amb un altre torroellenc i, el mateix any, comprava una vinya cap a Sant Pere i una possessió amb terres cultivades i ermes, amb vinyes i arbres al coll d'Ullà, i, encara, el 1326 venia setanta-cinc vellons de llana a dos mercaders de Camprodon¹⁵.

Més enllà de l'existència dels castells de Rocamaura i del Montgrí, altres notícies mostren el paper fronterer i estratègic i, per tant, en ocasions perillós que el massís va tenir durant tots els segles medievals. Així, és significatiu que alguna possessió ubicada a la muntanya estigués defensada amb una torre com era el cas d'una peça de divuit vessanes que el 1371 un torroellenc –això sí, de família potentada– capbrevava al Mostinyà¹⁶. I també ho és que la gent que vivia als cortals sovint disposés de cambres i cellers –i, en ocasions, albergs sencers– dins les muralles de Torroella de Montgrí per emmagatzemar-hi –regularment o en cas de necessitat– les seves collites i béns de valor o per recollir-s'hi ells mateixos, si calia. El 1362 els possessors d'un “mas forà” de la Serra declaraven tenir un celler a la vila de Torroella de Montgrí on guardaven diversos recipients de vi –tres vaixells, dos carretells i una bóta– i dues caixes. I algunes confessions del capbreu del 1371 són ben il·lustratives: un home tenia un mas a la Serra i un alberg a la vila, un altre disposava d'un mas al puig Paradell i un alberg a la vila, un tercer capbrevava un mas al Mostinyà i un alberg

o celler a la vila, un altre confessava un cortal al Llentisclar i una casa amb clos per a ovelles a la vila i un darrer declarava un mas a la Serra i un alberg i un celler a la vila¹⁷. I tampoc manca algun testimoni dels maldecaps que les lluites entre els diferents poders que senyorejaven el Montgrí causaven a la gent que hi vivia: el 1356 els enfrontaments entre el comte d'Empúries i el bisbe de Girona havien portat a l'entredit que el bisbe havia fulminat contra el comtat amb la consegüent prohibició d'entrar als dominis emporitans. Aquest entredit posava en una situació difícil la gent del Montgrí –migpartit entre la influència comtal, d'una banda, i de l'aliança reial i episcopal, de l'altra– perquè en dificultava la circulació, i calia un permís exprés del bisbe perquè els torroellencs poguessin anar fins a l'església de Santa Maria de Palau¹⁸.

La importància estratègica del Montgrí, en darrer lloc, també es manifestava en la seva funció de punt d'observació i de referència de totes les embarcacions que s'acostaven al litoral empordanès. Un document del 1355 –en força mal estat– recull la venda d'un alberg a la muntanya els habitants del qual estaven obligats a “fer far o senyal de far en el castell o puig del Montgrí o en el lloc dit puig de Rocamaura per raó de les galeres o embarcacions enemigues”, i un topònim com el puig des Far, a la parròquia d'Empúries, il·lustra aquesta mateixa funció¹⁹.

Les capelles antigues: Santa Maria del Mar i Santa Maria de Palau

Si els magnats i cavallers medievals no varen tardar gens a adonar-se de la importància estratègica del Montgrí, l'Església també va veure ben aviat la necessitat de ser-hi present. De fet, el més antic document de tota la zona del Baix Ter esmenta, precisament, una capella als peus de la muntanya: el 844 es manifestava que el monestir de Sant Medir posseïa al territori emporità una “cel·la” o petita capella “que és dita Càrcer, situada al costat de la costa del gran mar” i que no era altra que l'actual capella de Santa Maria del Mar²⁰. Als segles següents els abats del monestir d'Amer –successor del de Sant Medir– maldarien per promoure la capella –aleshores anomenada de Sant Pere i Santa Maria de Càrcer– i convertir-la en una parròquia pròpia i diferenciada de la de Torroella de Montgrí. Fins i tot una butlla papal del 1188 en refermava els drets parroquials –delmes i primícies– tot reconeixent que la gent que treballava terres de la seva rodalia no hi vivia per por als atacs vinguts del mar²¹. Tots els esforços, però, foren debades: la capella no passaria mai de ser

una ermita rural d'existència més aviat precària. Aquesta és, clarament, la imatge que en dona la documentació del segle XIV. Alguns dels clergues encarregats de tenir-ne cura no mostraven el menor interès pel seu benefici o càrrec: el 1325 el capellà –anomenat Pere de Vilars– ja devia diners a un clergue torroellenc –Pere Pich– perquè l'havia substituït; el 1326 l'abat d'Amer havia encarregat la capellania a un clergue –Francesc de Juvinyà– que ni es va presentar a Torroella de Montgrí per rebre'n les claus, sinó que hi va enviar un procurador²². Previsiblement, el nou capellà tampoc anà a residir a l'església i per això, el mateix any, el bisbe manava segrestar les rendes del benefici, encara que les retornava aviat²³. Novament va ser Pere Pich qui va substituir el beneficiat: va arrendar-ne les pertinences i possessions durant quatre anys, però aleshores era el mateix bisbe que l'eximia d'anar personalment a la capella atesa la distància que la separava de la vila²⁴. Pere Pich, per tant, també va delegar la seva responsabilitat. I ho va fer a favor d'un matrimoni que –pagant un arrendament de 400 sous cada any i complint certes obligacions– podria viure a l'alberg adjacent a la capella, treballar-ne les terres i usar-ne les eines i el bestiar. Aquest contracte és interessant perquè permet entrellucar l'estat i funcionament de la capella el primer terç del segle XIV. El matrimoni havia de rebre almoines i devocions que es fessin a la capella, fer-hi cremar dia i nit tres llànties, acollir els peregrins que hi passessin i proveir de menjar i vestit el Sr. Francesc, el donat de la capella. El contracte també obligava la parella a treballar les terres de Santa Maria del Mar, que eren curosament identificades: el camp del costat de la capella, el camp de la Sípia, el camp del Colomar i el camp del Ros. Per fer-ho podien usar els dos bous que hi havia a l'explotació i que podien ser alimentats amb la palla emmagatzemada allà mateix, però amb la condició que si els animals morien per negligència dels arrendataris o dels seus mossos, el clergue hauria de ser indemnitzat. A la fi del termini, les eines, els recipients i els draps de l'alberg haurien d'estar en bones condicions i dos prohoms certificarien que les terres havien estat treballades correctament²⁵.

L'esment en aquest arrendament a les almoines i als donats no és circumstancial perquè està clar que la capella de Santa Maria del Mar gaudia de la devoció de la gent. El 1304, per exemple, un cavaller li llegava 10 diners i, l'any següent, un torroellenc “per remei de la seva ànima i honor de Déu” cedia al clergue de la capella 500 sous, un alberg dins Torroella de Montgrí –que aviat seria venut per 200 sous– i drets sobre dues terres a canvi de poder passar la resta de la seva

vida a la capella tot sent-ne proveït de menjar, beguda, vestit i calçat, i, finalment, el 1309 un altre veí de la mateixa vila, "a honor de Déu i remissió dels seus pecats" i per tal que sempre cremés una llàntia, cedia a la capella una terra al Llentisclar i un cens de 10 sous que es garantia sobre un alberg a Castelló d'Empúries²⁶. Les almoines i devocions no sempre arribaven soles i calia anar a acaptar-les: els anys 1311 i 1314 el clergue de la capella encarregava a dos frares que rebessin les almoines i vots que oferissin els devots tot autoritzant-los a oferir les indulgències concedides per l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de Girona²⁷.

Santa Maria del Mar és una de les capelles més antigues del Montgrí; ja apareix citada en un document del 833.

(Foto J. Badia)

El contracte del 1326 també és interessant perquè il·lustra molt bé que la capella de Santa Maria del Mar era una explotació agropecuària molt més que una petita senyoria. Així, els negocis efectuats pels clergues de la capella no havien de diferir gaire dels atorgats per la gent d'alguns cortals de la muntanya. Ramon sa Boïga, clergue de la capella, semblava especialitzat en el comerç de cavalls: el 1312 comprava onze animals, entre cavalls i rossins; el 1313, associat a un torroellenc, venia cinc eugues, tres rossins i una mula, i el 1322 un veí de Torroella de Montgrí devia al mateix clergue 840 sous per quatre eugues i un rossí que li havia comprat i, mentre el deute no fos cancel·lat, el debitor es comprometia a batre les collites del clergue i a criar-li una euga, tot gratuïtament²⁸. També es poden resseguir els negocis de Bartomeu d'Om, el qual va rebre el benefici de mans de l'abat d'Amer el 1333 després de la renúncia del ja conegut Francesc de Juvinyà²⁹. Bartomeu d'Om, d'entrada, va gestionar les possessions

de manera diferent de com ho havia fet Pere Pich el 1326: el 1341 va anar establint les terres de la capella a canvi de censos en forment tot i que aquests establiments, a diferència del costum, no eren a perpetuïtat, sinó mentre el clergue fos viu, fet que confirma la dificultat de tractar la capella de Santa Maria del Mar com una senyoria³⁰. El negoci amb bestiar, a més, seguia sent habitual: el mateix any 1341 el clergue disposava de vint-i-sis ovelles de les quals venia divuit vellons de llana, i el 1342 un veí d'Ullà li comprava un bou³¹. De Bartomeu d'Om, però, la documentació medieval també ens en diu altres coses. El 1346 una visita pastoral denunciava que "el clergue de l'església o capella de Santa Maria del Mar té a la seva pròpia casa una muller a la qual es diu que desflorà i, després, li procurà un marit; la qual muller, després del matrimoni, va restar amb el seu marit a la casa de dit clergue encara que ara dit marit no hi resideix, és a dir, que dita muller viu amb el dit clergue" i, l'any següent, el mateix Bartomeu d'Om es comprometia a escriure un llibre de sermons per a un canonge del monestir d'Ullà³².

Com en tantes altres esglésies, la gestió d'alguns aspectes materials –ornamentació o disponibilitat de llibres i estris litúrgics– de Santa Maria del Mar va acabar en mans de confraries de laics integrades pels fidels de la capella. La primera referència a una confraria de Santa Maria del Mar data de l'any 1356 –quan el bisbe de Girona demanava que se li trametés una escriptura atorgada pels confreres– tot i que no pot excloure's que existís amb anterioritat³³. Amb tot, la veritat és que als mateixos fidels tampoc sembla que els preocupés massa la promoció de la capella, perquè el 1368 el bisbe els autoritzava a construir a la plaça de Torroella de Montgrí una capella dedicada a santa Maria i a sant Antoni evidenciant, per tant, el seu escàs interès per desplaçar-se fins a Santa Maria del Mar³⁴.

És possible que la capella anés quedant abandonada, o poc menys, i que les activitats religioses hi anessin llanguint. L'inventari que el 1359 va realitzar-se dels béns trobats a l'alberg adjacent i que havien estat de Pere sa Angalada, capellà de l'església i aleshores ja difunt, dóna idea de la seva modèstia. Tan sols algunes reserves d'aliments –vint mitgeres d'ordi i quatre de forment, dues penques de carn salada i tres lliures i mitja de sagí–, el parament d'un llit –matalàs, vànova i llençols–, algunes peces de roba –un tabard de drap, dues túniques i un caperó de drap clar i un parell de sandàlies–, uns pocs objectes diversos –armes, un trespeus i peces de vaixela– i un porc

com a únic animal; tot plegat era ben poc diferent del que podia trobar-se a qualsevol dels cortals que s'escampaven pel Montgrí al segle XIV³⁵. El 1405 la confraria seguia existint, però només se la veu preocupada per la capella de Sant Antoni de la plaça; el 1437 la sanció imposada a un clergue per llevar-li l'excomunió era anar a dejunar cada divendres a la capella –definida com a “ermitana”– de Santa Maria “prop del castell del Montgrí” i a celebrar-hi missa cada dissabte, i, finalment, el 1446 una comissió havia d'informar sobre la reparació de la casa i de la capella de Santa Maria del Mar³⁶. Dit d'una altra manera, la capella de Santa Maria del Mar semblava ser percebuda com un lloc llunyà i inhòspit on enviar la gent a fer penitència pel seus pecats. Els temps de Bartomeu d'Om, definitivament, havien quedat enrere.

Una situació similar, tot i que no idèntica, és la que pot descriure's per a una altra església del Montgrí, la de Santa Maria de Palau, ubicada al nord del massís i esmentada per primera vegada el 1279³⁷. Similar per ubicar-se en un mateix indret i per participar els seus clergues amb regularitat en la vida econòmica del massís: el 1331, per exemple, Miquel Regina, clergue de l'església, venia trenta ovelles³⁸. Igual que Santa Maria del Mar, l'església de Palau rebia les donacions i devocions de la gent de la comarca: el 1325 una vídua torroellenca llegava 12 diners, i el 1327 un home de Sobrestany, “en remissió dels seus pecats”, donava una vinya i un erm a Bellcaire³⁹. I una darrera coincidència entre les dues capelles era que a Santa Maria de Palau també hi havia confraria de laics que, a més, es documenta des de primers del segle XIV: el 1313 el clergue de l'església –anomenat Ramon–, en nom propi i de la confraria d'aquesta, autoritzava un home a residir amb ell durant un any i a rebre les almoines fetes pels fidels, de les quals podria retenir la meitat⁴⁰. Una confraria ben organitzada –amb un prior i dos o més prepòsits– i activa, que rebia almoines i deutes: el 1321 el prior i dos prepòsits cobraven les 8 lliures degudes per un clergue d'Empúries, tant per l'arrendament que havia fet dels ingressos de l'església com per una truja que havia deixat perdre, i el 1332 dos prepòsits –ambdós d'Ullà– rebien els 50 sous que un torroellenc havia llegat a la capella⁴¹. La confraria de Santa Maria de Palau podia proposar els clergues que rebien el benefici de la capellania: el 1347 el vicari episcopal acceptava el clergue que li havien presentat els confreres de l'església que eren un de Bellcaire, un de Torroella de Montgrí i tres de Sobrestany⁴².

Les semblances amb Santa Maria del Mar, però, no van més enllà perquè si una qüestió queda clara sobre l'església de Palau és que, encara que modesta, es tractava d'una senyoria feudal, dotada de drets diversos i disposada a defensar-los. El 1333 Miquel Regina, ja citat i aleshores anomenat clergue i rector de Santa Maria de Palau, feia reconèixer a un veí de Sobrestany que era home propi i soliu de dita església, que per ella tenia una masada amb les seves possessions i que, per tot plegat, estava obligat a pagar 8 sous i 2 diners, una mitgera d'ordi, set formatges –prova clara que aquesta masada, ni que fos parcialment, estava dedicada a la ramaderia–, una gallina i a realitzar cada any una tragina, una jova, una batuda i una femada a les terres de l'església. L'home de Sobrestany, a més, declara haver confessat ja el seu sotmetiment en un capbreu i retia jurament i homenatge al clergue⁴³. Tot aquest reconeixement, però, es feia amb una finalitat clara: el finent de la masada s'havia casat i la seva dona s'asservia a favor de l'església de Santa Maria de Palau⁴⁴. Als registres notariais de Torroella de Montgrí són freqüents les intervencions dels clergues de Palau exercint els seus drets: el 1321 un altre veí de Sobrestany acceptava ser home propi i soliu de l'església i, l'any següent, un home de Bellcaire reconeixia tenir una masada i, a més, estar sotmès a la servitud⁴⁵. Els pactes que giraven al voltant de la servitud podien ser bastant complexos: el 1326 el clergue de Santa Maria de Palau, que era el mateix Miquel Regina esmentat més amunt, després de rebre 60 sous, redimia un home de Sobrestany que, immediatament, tornava a asservir-se-li, tot i que amb el pacte que, si mai ell mateix o els seus fills volguessin alliberar-se, seria suficient dipositar una lliura de cera a l'altar de la capella⁴⁶. Alguns dels drets de l'església de Palau eren compartits amb altres senyors, però no per això deixaven de ser efectius: el 1305 una terra a Bellcaire –traspasada entre dos veïns de l'Aragall– estava sota el domini del cavaller Arnau de Reixach i de l'església de Santa Maria de Palau –el rector de la qual, Arnau Vendrell, donava el vistiplau a l'operació– i els dos senyors es partien la tasca, el braçatge i la mitja calcatura que tributava la terra⁴⁷, i el 1327 era venuda una terra al pla de Bellcaire sota la senyoria compartida de l'església de Palau i del monestir d'Ullà que es repartien els mateixos drets de l'exemple anterior⁴⁸.

Encara que no n'hi hagi massa exemples, és molt possible que la puixança de l'església de Palau fos deguda a la protecció de què gaudia per part dels comtes d'Empúries. Així, el 1322 Miquel Regina, el diverses vegades citat clergue i rector, cedia al prior i a dos preposits

de la companyia, ambdós d'Empúries, el dret a percebre les setenta-tres mitgeres de forment que el comte Malgaulí d'Empúries, la comtessa, el veguer comtal i la seva esposa havien donat a l'església de Palau⁴⁹. Sigui com sigui, està clar que Santa Maria de Palau va constituir, durant els segles centrals de l'edat mitjana, un punt fonamental en l'organització política i eclesiàstica del massís del Montgrí. En són un bon testimoni el valor que el 1280 les *Rationes Decimarum* atorgaven a les seves rendes i, sobretot, les restes arquitectòniques que encara avui, i malgrat el seu estat ruïnós, evocuen un passat brillant⁵⁰.

La capella de Santa Caterina

És complicat saber quina va ser l'evolució de les esglésies de Santa Maria del Mar i del Palau a les darreres dècades de l'edat mitjana. De la primera ja se n'ha esmentat la seva possible quasi ruïna i, de la segona, sembla que va anar fent la viu-viu, com a mínim, fins a primers del segle XV⁵¹. En qualsevol cas, està clar que el seu moment de plenitud cal situar-lo a les primeres dècades de la catorzena centúria, i en la seva més o menys gran decadència cal tenir-hi present l'emergència d'una nova capella que des de ben aviat va triomfar entre els fidels: es tracta de la capella de Santa Caterina. Del seu èxit a l'edat moderna, n'és testimoni l'esmentat diverses vegades llibre d'Andreu Sàbat que, partint de documentació notarial d'existència inqüestionable, n'explica els orígens. Sembla que l'origen de l'ermita cal lligar-lo amb l'arribada a la muntanya de tres ermitans procedents de Montserrat vers el 1392. No varen trigar a alçar una ermita i tampoc a beneficiar-se de diferents donacions de terres fetes pels veïns de Torroella de Montgrí al costat de la capella els anys 1392, 1394 i 1402. El fervor dels veïns d'aquesta vila va culminar amb una concòrdia signada el 1403 entre els ermitans i les autoritats municipals torroellenques que implicava una assumptió per part d'aquestes del manteniment de l'ermita⁵².

Les notícies d'Andreu Sàbat es complementen a partir d'altres dades arxivístiques. Així, el 1396 els tres ermitans varen rebre permís del bisbe per construir una capella dedicada a santa Caterina prop de les seves cel·les al Montgrí⁵³. La notícia és de gran interès, no només perquè permet situar els orígens oficials de la capella –cosa que no obsta perquè, com afirma Andreu Sàbat, les obres haguessin començat abans–, sinó perquè confirma que abans ja existien ermitans que feien vida retirada a la muntanya. L'existència d'aquests anacoretas, possiblement, ja es documentava un any abans quan un torroellenc

era inculpat per haver entregat un florí fals a un “ermità o home d’ermità”, tot i que l’acusació no acaba d’especificar si aquest feia estada al Montgrí⁵⁴. El que sí queda clar és que la nova ermita ràpidament va tenir èxit. El 1398 el bisbe ja manava a tots els clergues del bisbat que admetessin com a mendicants els ermitans de Santa Caterina, sempre que no prediquessin contra la Immaculada Concepció, i el 1416 els ermitans, atesa l’afluència de peregrins, rebien permís episcopal per celebrar missa a l’exterior de la capella amb l’ajuda d’un altar portàtil⁵⁵.

Santa Caterina
es va convertir
en la principal
ermita del
massís.
(Foto E. Elías)

¹ AHMTM, Pergamins, núm.4 (22-VI-1314)

² Un veí de l’Aragall, per exemple, venia una terra “cap a l’Aragall, a la parròquia de Belcaire, al terme del castell de Torroella i al lloc dit Planells” a AHG, Notarial, vol.554 (24-VIII-1304)

³ Els termes “església” i “capella” s’usaven indistintament per designar unes mateixes edificacions. Un document –més avall àmpliament comentat–, es referia, per exemple, a la “capella o església de Santa Maria del Mar” a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.562, full solt (2-XI-1326)

⁴ F. MIQUEL ROSSELL (Ed.), *Liber Feudorum Maior, Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona, 1945, doc.698 (29-V-1085) i doc.700 (29-V-1121)

⁵ Josep Maria MARQUÈS (Ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s.IX-XIV)*. Barcelona, 1993 docs. núm.245 i 246 (ca.1128)

⁶ ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 7, núm.40 (29-IV-1220) i calaix 7, núm.37 (9-VIII-1267). I això que el 1230 Bernat Guillem de Torroella de Montgrí havia jurat fidelitat al comte d’Empúries per raó del dit castell de Rocamaura a AHMCE, doc.1654 (27-VI-1230)

⁷ Un document de l’any 1355 –més avall desenvolupat– contraposa el “castell o puig del Montgrí” i el, simplement, “puig de Rocamaura” a AHG, Notarial, Torroella de

Montgrí, vol.560 (16-III-1355)

- ⁸ ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 7, núm.41 (18-VI-1285)
- ⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (18-IV i 19-VII-1298)
- ¹⁰ *Els castells catalans*. Barcelona, 1991, vol.II, p.791-796
- ¹¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.555 (23-VII-1305)
- ¹² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557 (29-VI-1313)
- ¹³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (21-IX-1325) i vol.562 (25-XI-1326). D'altra banda, està clar que el 1342 ja no tenia el títol perquè era esmentat com a "antigament, castellà del castell del Montgrí" a AG, Notarial, vl.567 (5-III-1342)
- ¹⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (9-VII-1358)
- ¹⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557 (28-III, 21-IV i 12-XI-1313) i vol.562 (25-XI-1326). I, encara, feia de testimoni en una venda de llana a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.558 (4-V-1314)
- ¹⁶ ACA, Batllia General, vol.171, confessió de Ramon Dalmau (1-IX-1371)
- ¹⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.574 (17-III-1362); ACA, Batllia General, vol.171, confessions de Pere Belluga, Guillem Serra, Bernat Bonfill, Joan de Pau i Guillem Canet (7 i 9-IX-1371)
- ¹⁸ ADG, Lletres episcopals, vol.U27 (27-I-1356)
- ¹⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.560 (16-III-1355)
- ²⁰ Josep Maria MARQUÈS i Esteve PRUENCA (+), *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Barcelona, 1995, doc.2 (14-V-844)
- ²¹ Josep Maria MARQUÈS i Esteve PRUENCA (+), *Diplomatari ... op.cit doc.46* (27-I-1188)
- ²² AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (16-VI-1325); vol.563 (13-V-1326)
- ²³ ADG, Lletres episcopals, vol.U2 (15 i 26-V-1326) i vol.U2b (23-IX-1326)
- ²⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.562, full solt (2-XI-1326) i ADG, Lletres episcopals, vol.U2b (5-II-1327)
- ²⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.562, full solt (2-XI-1326)
- ²⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.554 (19-VI-1304); vol.555 (28-VI i 2-IX-1305) i Ullà, vol.167 (8-X-1309)
- ²⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.2 (8-XI-1311) i vol.558 (4-VI-1314)
- ²⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 2(11-V-1312); vol.557 (1-V-1313) i Ullà, vol.168 (10-I-1322)
- ²⁹ ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (10-XI-1333)
- ³⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.567 (9-XI, 3 i 5-XII-1341)
- ³¹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.567 (21-XI-1341) i (7-I-1342)
- ³² ADG, Visites pastorals, vol.VII (9-VII-1346) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (11-VIII-1347)
- ³³ ADG, Lletres episcopals, vol.U29 (12-IV-1356)
- ³⁴ ADG, Lletres episcopals, vol.U57 (1-III-1368). Els confreres també demanaven permís per dotar la capella –dedicada ja només a sant Antoni– amb una renda de 12 lliures a ADG, Lletres episcopals, vol.U64 (10-IV-1372)
- ³⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.579 (1359)
- ³⁶ ADG, Lletres episcopals, vol.U105 (30-VI-1405), vol.U137 (30-IX-1437) i vol.U146 (12-XI-1446)
- ³⁷ José RIUS SERRA (Ed.), *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*. I. *Cataluña, Mallorca y Valencia*. Barcelona, 1946, p.80
- ³⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.564 (19-XII-1331)

- ³⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.561 (27-XI-1325) i vol.562 (11-I-1327). I, encara, un altre home de Sobrestany cedia tots els béns i drets que havien estat dels seus pares així com els deutes i comandes que li devia el seu germà a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.563 (28-V-1327)
- ⁴⁰ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.557, full solt (6-IX-1313). L'acord es renovava dos anys més tard tot i que aleshores el clergue cedia per un any una part del seu benefici a canvi de 12 sous a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.558 (28-I-1315)
- ⁴¹ AHG, Notarial, Ullà, vol.168 (7-II-1322) i Torroella de Montgrí, vol.564 (28-I-1332)
- ⁴² ADG, Nòtules episcopals, vol.G20 (14-XII-1347). El clergue en qüestió era el mateix Miquel Regina identificat els anys anteriors com a beneficiat
- ⁴³ ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (12-XI-1333)
- ⁴⁴ ADG, Arxius Afegits, Manuals, Torroella de Montgrí, vol.1 (12-XI-1333)
- ⁴⁵ AHG, Notarial, Ullà, vol.168 (31-VIII-1321) i (25-I-1322)
- ⁴⁶ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.562 (3-XI-1326)
- ⁴⁷ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.555 (26-XI-1305). I més exemples: terra a Bellcaire sota els domini dels mateixos senyors a AHG, Notarial, Ullà, vol.167 (8-VI-1309)
- ⁴⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.562 (21-I-1327)
- ⁴⁹ AHG, Notarial, Ullà, vol.168 (7-II-1322)
- ⁵⁰ La dècima –impost pagat al Papa pels establiments religiosos en funció de les seves rendes– de l'església de Palau era de 48 sous i 9 diners mentre que la de l'església parroquial de Torroella de Montgrí no era ni el doble –92 sous i 8 diners– a José RIUS SERRA (Ed.), *Rationes ... op.cit.*
- ⁵¹ A començaments del segle XV s'identifiquen alguns clergues de Santa Maria de Palau permutant els seus beneficis a ADG, Lletres episcopals, vol. 102 (22-XII-1402); vol.104 (24-XII-1403); vol.105 (17-XII-1405) o vol.109 (29-I-1409) però no sembla que hi hagi testimonis ni de l'exercici de drets feudals ni de donacions importants
- ⁵² Aquestes dades les proporciona Andreu SÀBAT, *Llibre de la Verge ... op.cit.* caps. IV-VIII
- ⁵³ ADG, Lletres episcopals, vol.U85 (15-V-1396)
- ⁵⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.585 (2-I-1395)
- ⁵⁵ ADG, Lletres episcopals, vol.U87 (26-I-1398) i vol.116 (10-XI-1416)

“Les Medes de Torrella”¹

Introducció

Si el paisatge del pla del Baix Ter des de la prehistòria ha estat marcat per la solemne figura del Montgrí, en la definició d'aquesta imatge paisatgística no han estat menys importants les illes Medes. La seva geografia feréstega i cantelluda –que explica l'origen del seu nom i dóna fe de la seva unitat geològica amb el massís del Montgrí– no només és visualment impactant, sinó que és l'element fonamental per entendre les condicions i els límits de l'activitat humana a les illes durant els segles medievals. Una activitat humana que, documentada des de finals del segle XIII, però possiblement anterior, va girar al voltant de dues activitats bàsiques: el comerç i la defensa.

Un punt comercial: el port de la Morgonera

No hi ha el menor dubte que les illes Medes eren utilitzades per les embarcacions medievals per carregar i descarregar els productes que transportaven. El 1288 un barquer de Cotlliure es comprometia a carregar vi a Banyuls i a dur-lo a Barcelona tot fent escala a les illes Medes; el 1327 el mateix rei Jaume II donava fe del seu paper comercial quan manava que un carregament de gra, tramès a Verges i la Tallada, fos descarregat al grau del Maçot –és a dir, a la zona d'aiguamolls que formaven les desembocadures del Ter i del Maçot– o bé “a les Medes”, i el 1346 una nau guixolencina carregada de foment sicilià declarava trobar-se a les Medes². Les embarcacions no s'aturaven a qualsevol punt de les Medes, sinó que ho feien a l'embarcador dit de la Morgonera o Margonera. No falten testimonis en aquest sentit: el 1309 es noliejava una barca que havia de dur un carregament de vi i de farina des del port –i a l'edat mitjana aquest mot podia no significar res més que un embarcador– de la Morgonera fins a Almeria, on es trobava l'exèrcit reial; el 1319 era també des del “lloc o port” de la Morgonera que el patró d'un lleny de Castelló d'Empúries es comprometia a dur fins a Barcelona un carregament de cereals, i el 1346 la cort torroellenca segrestava una barca que es trobava en aquest mateix punt³. Les illes Medes, òbviament, també eren utilitzades per les embarcacions de pescadors de la comarca: el 1428 una crida torroellenca s'adreçava a tot “pescador ... qui vindrà en la costa de la mar de Torraella o en la illa des Medes per pascar sardina o altre pex” per ordenar-los que “quan hauran pres lo dit pex haien e sien tenguts venir ab tot lo peix que pres hauran al port apellat Morgoners, per delmar o pagar lo delma”⁴. A les

Medes les embarcacions podien descarregar sense el perill que representaven els embarcadors de menys calat del litoral, encara que el risc de naufragi no estava descartat del tot: el 1345, per exemple, hi ha constància que hi naufragà una embarcació valenciana⁵.

Les illes Medes
té indicis del
pas de l'home
des de molt
antic.
(Foto Can
Quintana)

La ubicació de l'embarcador de la Morgonera a les Medes no es documenta directament, encara que un parell d'indicis, indirectes, però molt clars, ens permeten assegurar-ho. I per fer-ho, novament, cal recórrer al llibre d'Andreu Sàbat en el qual s'afirmava que "hi ha tres Yslas, la una dita Ylla Grossa, altre dita las Medas y altre molt xiqueta, estan molt cerca una de altre, que de un poch lluny pareix tota una no obstant que lo mar las divideix, en la del mitg hi ha una fortalesa del Rey nostre Señor dita Sant Miquel de las Medas, la qual lo any 1552 se era la major part enderrocada, que la penya haont estava caygue en lo mar"⁶. Aquesta notícia s'ha de lligar amb l'observació que la part de la Meda Gran que s'enfonsà estava geològicament formada per margues⁷. Si es té en compte que el topònim *Morgonera* no té altre sentit que el de 'lloc on hi ha margues' i que més enllà de la documentació medieval aquest nom de lloc desapareix de les fonts, aleshores sembla difícil no concloure que l'embarcador de la Morgonera no podia estar sinó a les Medes, i concretament a la zona de la Meda Gran que s'enfonsà a mitjan segle XVI.

D'espluga de lladres a monestir fortificat

A les illes Medes i en la seva proximitat les embarcacions, però, no només corrien perill de naufragar. Sembla que també servien de refugi i amagatall a pirates i corsaris que tant podien descarregar les seves falconades contra altres embarcacions com contra el proper litoral. El 1336, per exemple, un barquer de Castelló d'Empúries que es dirigia cap a Sardenya va ser atacat "en les mars de Catalunya, al lloc anomenat la Meda" per una galiota genovesa⁸. I està clar que la

presència d'embarcacions desconegudes a la rodalia de les illes era motiu de preocupació per tot el litoral: així els jurats de Sant Feliu de Guíxols el 1361 pagaven a un home de Palamós perquè “*addux lettera* –portà una carta– que l galea avia a la Meda”⁹. És per això que no ha de sorprendre que a partir del segle XV, quan el poder marítim de la corona d’Aragó començà a flaquejar, tant la ciutat de Barcelona, com la Generalitat, com la mateixa corona veiessin la necessitat de fortificar les illes, que anaven camí de convertir-se en una “espelunca de ladres”¹⁰, i establir-hi una presència militar permanent. Els estudis, ja centenaris, de Josep Pella i Forgas i Joaquim Botet i Sisó i els més recents de Carme Batlle ja varen assenyalar com aquests projectes varen concretar-se en la fundació el 1413 del monestir fortificat de Sant Miquel de les Medes custodiat primer pels cavallers del Sant Sepulcre de Jerusalem i, des de 1433, pels cavallers de Santiago¹¹. Gràcies a aquests treballs és ben sabut que el monestir va ser construït, es va fortificar i fins va disposar d’una certa complexitat: disposava d’una torre rodona, dues bombardes, una cuina, una església –“que esta situada dins lo port de la mar”, segons un document del 1493– ornamentada amb retaule. Això no obstant, aquests mateixos estudis fan evident que a les Medes mai s’hi arribà a consolidar cap poblament –ni militar ni religiós– permanent. El fet –molt simptomàtic de l’afebliment polític creixent del país– que el monestir hagués de finançar-se bàsicament amb les almoines dels fidels condemnava tot el projecte al fracàs. Tant de la Cancelleria Reial com la del bisbe de Girona sortien sistemàticament –ja des del 1408– autoritzacions per captar almoines per a la fortificació i el manteniment de la torre de les Medes. Res d’això, però, va evitar ni els continuats abandonaments de les illes per part de qui les havien de custodiar ni, sobretot, els continuats atacs piràtics –el 1442, per exemple– que les feien servir de base. El monestir de les Medes va anar llanguint durant tot el segle XV fins que l’ensorrament, ja esmentat, de mitjan segle XVI va posar fi, no només a la seva precària història, sinó a bona part de l’activitat que –a través de l’embarcador de la Morgonera– havia animat les illes Medes durant els segles medievals.

---

¹ Ramon MUNTANER, *Crònica* (Edició a cura de Ferran Soldevila), Barcelona, 1983, cap.CXXIX

² AHG, Notarial, Castelló d’Empúries, vol..3 (4-II-1288); ACA, Cancelleria, vol.229 (22-IV-1327) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.568 (Gener del 1346)

³ AHG, Notarial, Ullà, vol.167 (26-I-1309); Castelló d’Empúries, vol.69 (10-IX-1309) i Torroella de Montgrí, vol.569 (13-II-1346)

- ⁴ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.660 (1-III-1428)
- ⁵ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.569 (18-III-1345)
- ⁶ Andreu SÀBAT, *Llibre... op.cit.cap.III*
- ⁷ Enrique BALCELLS, "El poblamiento vegetal y animal de las islas Medas", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*. XVI. Girona, 1963, p.5-31
- ⁸ AHMCE, document 1934 (18-IV-1336). Al llarg de l'edat mitjana es documenten diversos atacs contra el litoral del Baix Ter que, potser, havien fingut les Medes com a punt de partida. Ja el 1178 el monestir d'Ullà havia estat devastat per pirates vinguts de Mallorca i el 1367 es denunciava que dos malfactors "armadors d. una galea sien inculpats que ... per les mars de Torroella ab la dita galea isqueren en terra, e aquí preseren e s.enmenaren homens per força, e bestiar d. alguns homens de Torroella" a Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanus*. París, 1688 (Ed.facs.Barcelona, 1972) i AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.580 (3-VI-1367)
- ⁹ AHMSFG, Llibre de claveria, secció V, lligall IV (18-X-1361)
- ¹⁰ Expressió manllevada de la carta adreçada pels consellers de Barcelona als jurats de Benicarló exposant-los la gravetat de la situació a ACA, Cartes dels diputats, vol.2390 (5-II-1418)
- ¹¹ Carme BATLLE, "El monasterio de San Miguel de las Medas y las órdenes militares", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*